

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ  
УКРАЇНИ  
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА  
Філологічний факультет  
Кафедра слов'янської філології  
імені професора Іларіона Свенціцького**

**Фразеологізми з компонентом  
на позначення кольору в чеській мові**

**Магістерська робота  
студентки 2 курсу  
спеціальності “Філологія”  
ОП “Чеська мова та література”  
Шиманської Аліни Ігорівни**

---

**Науковий керівник  
доц. Осташ Л.Р.**

---

**Рецензент  
доц. Лобур Н.В.**

---

**Львів – 2021**

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	5
<b>РОЗДІЛ 1</b> .....	8
<b>КОЛІР ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ВИВЧЕННЯ</b> .....	8
1.1. Підходи до класифікації кольорів у мові.....	8
1.4. Гендерний підхід в сфері найменування кольорів .....	15
1.5. Феномен кольору у мовній картині світу.....	15
<b>РОЗДІЛ 2</b> .....	19
<b>ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ</b> .....	19
2.1. Визначення терміна фразеологія та фразеологізм.....	19
2.2. Компаративні фразеологізми.....	21
2.3. Ідіома та ідіоматика .....	22
2.4. Джерела фразеологізмів .....	22
2.5. Фразеологія у чеському контексті .....	23
2.6. Теорія прототипів.....	25
2.7. Зв'язок фразеології з іншими науками .....	26
2.8. Чеський національний корпус.....	27
<b>РОЗДІЛ 3</b> .....	28
<b>ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ В ЧЕСЬКІЙ МОВІ</b> .....	28
3.1. Частота вживання кольорів у чеській мові .....	28
3.2. Фразеологізми з компонентом на позначення білого кольору.....	29
Таблиця 4 .....	33
3.3. Фразеологізми з компонентом на позначення чорного кольору .....	33
3.4. Фразеологізми з компонентом на позначення червоного кольору ....	37
3.5. Фразеологізми з компонентом на позначення жовтого кольору .....	40
3.6. Фразеологізми з компонентом на позначення зеленого кольору ....	42
3.7. Фразеологізми з компонентом на позначення синього кольору .....	44
3.8. Фразеологізми з компонентом на позначення рожевого кольору...	46
3.9. Фразеологізми з компонентом на позначення сірого кольору.....	48

<b>3.10. Визначення прототипів основних кольорів у компаративних фразеологізмах .....</b>	<b>51</b>
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>56</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ .....</b>	<b>59</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>62</b>
<b>RESUMÉ .....</b>	<b>63</b>

## ВСТУП

Магістерська робота присвячена чеським фразеологізмам з компонентом на позначення кольору. Для дослідження обрано лише фразеологізми з компонентом на позначення основних кольорів (не назви їх відтінків). Предметом магістерської роботи є 8 кольорів: чорний/černý; білий/bílý; червоний/červený; синій/modrý; зелений/zelený; жовтий/žlutý; рожевий/růžový; сірий/šedý. У магістерську роботу не включено hnědý, fialový та oranžový кольори, оскільки у цих кольорів немає достатньої кількості даних, з яких можна зробити достовірні висновки. Філологічні дослідження колористики мають тривалу історію та представлені різними підходами та методами. Аналіз лексико-семантичної групи кольору проводиться на матеріалі багатьох мов, однак, і на сьогодні проблема дослідження фразеологізмів на позначення кольору у чеській мові залишається недостатньо вивченою. Фразеологія є важливим джерелом впливу на мовну картину світу. «Коли ми подивимося на фразеологізми, — пише Ірена Ванькова, — на типові колокації, способи творення переносних значень тощо, ми можемо дійти цікавих висновків не лише про мову, але й про світ та про себе: що ми думаємо про речі, як ми їх уявляємо, в яких контекстах ми їх фіксуємо» (Переклад наш – А. Ш.) [Vaňková 2005, с.239–240].

**Актуальність дослідження.** Фразеологія як наука сформувалася порівняно недавно, тому вона активно продовжує розвиватися та привертати увагу все ширшого кола дослідників. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу фразеологічних одиниць (далі ФО) на позначення кольору у чеській мові.

**Мета магістерської роботи** – проаналізувати семантику найменувань кольорів як когнітивних категорій через призму фразеології.

**Мета передбачає виконання таких завдань:**

- 1) з'ясувати, чи збігається ієрархія кольорів Б. Берліна та П. Кея [Berlin, Kay, 1969] із системою найменувань кольорів у чеській мові;
- 2) розглянути місце фразеологізмів у системі мови;
- 3) проаналізувати наукову літературу на вибрану тематику;

- 4) зробити вибірку ФО з лексикографічних джерел та з корпусу SYN2020 ФО з компонентом на позначення кольору;
- 5) проаналізувати семантику ФО з компонентом на позначення кольору;
- 6) визначити прототипи найменувань основних кольорів.

**Об'єктом нашого дослідження** є чеські фразеологізми з компонентом на позначення кольору. **Предметом дослідження** є семантичні особливості ФО чеської мови. У процесі дослідження було використано наступні **методи**: метод аналізу, метод вибірки, метод індукції, анкетування.

**Матеріал дослідження та його джерела**: теоретичні принципи магістерського дослідження базуються на працях мовознавців Brenta Берліна та Пола Кея під назвою «Basic Color Terms: Their Universality and Evolution» (1969), праці лінгвістки Ірени Ванькової «Určení jazykové základovosti barev v Českém národním korpusu (2006) дослідниць Віри та Барбари Шмідтових. Джерельний матеріал почерпнутою зі словників Франтішка Чермака: 1) Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přírovnání [Slovník české frazeologie, 2009, Díl 1.]. 2) Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné [Slovník české frazeologie, 2009, Díl 2.], а також з 3) Чеського національного корпусу, зокрема з корпусу SYN 2020 [Český národní korpus].

**Практичне значення роботи**: магістерська робота має на меті показати можливості використання Чеського національного корпусу у сфері дослідження семантики лексичних одиниць.

**Структура роботи**: Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку використаних джерел та резюме чеською мовою. У розділі «Колір як об'єкт міждисциплінарного вивчення» ми означимо основні підходи класифікації кольорів у мові, визначимо основні кольори, розглянемо також феномен кольору у мовній картині світу. У розділі «Основні положення фразеології» ми розглянемо теоретичні питання, що виникають у ході дослідження, зокрема поняття «ФО», ознаки, джерела та ФО у чеському контексті, коротко означимо поняття «прототип» та «Чеський національний корпус» та пояснимо, який

корпус обрано для магістерського дослідження і чому. Розділ «Характеристика фразеологізмів на позначення кольору» присвячено характеристиці ФО з компонентом-назвою восьми кольорів, а саме: чорний/černý; білий/bílý; червоний/červený; синій/modrý; зелений/zelený; жовтий/žlutý; рожевий/růžový; сірий/šedý та визначенню прототипів основних кольорів у компаративних фразеологізмах.

## РОЗДІЛ 1

### КОЛІР ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ВИВЧЕННЯ

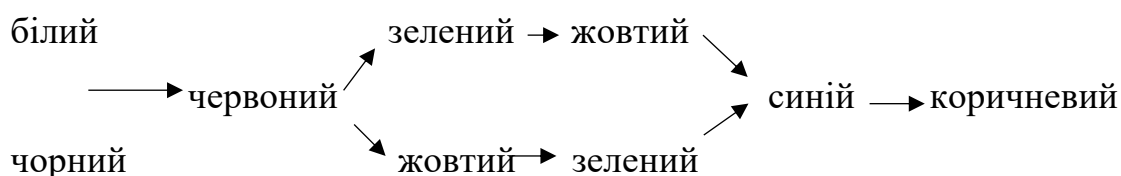
#### 1.1. Підходи до класифікації кольорів у мові

З другої половини ХХ століття все більше уваги приділяють найменуванню кольорів у мові. Однією із найбільш цінних праць цього періоду вважається дослідження лінгвістів Брента Берліна та Пола Кея під назвою «Basic Color Terms: Their Universality and Evolution», опубліковане у 1969 р. На основі аналізу 98 мов автори створили так звану еволюційну схему основних кольорів. Вони стверджують, що позначення основних кольорів у мові розвиваються у відповідній послідовності [Berlin, Kay, 1969].

Учені показали учасникам дослідження карту кольорів і попросили вказати на карті «найголовніші» кольори. Так вчені підтвердили те, що всі люди бачать кольори приблизно однаково. Ця здатність не залежить від походження, віку та мови. Основні кольори Brent Berlin і Paul Kay назвали базовим кольором (basic color), розуміючи під цим терміном «кращі представники» цього кольору. Члени кольорових категорій не рівноправні між собою. Наприклад, деякі члени категорії червоного кольору є кращими прикладами червоного, ніж інші. Отже, існують центральні кольори. За допомогою цієї методики Берлін і Кей виділили базові кольорові позначення в 98 мовах світу. З'ясувалося, що базові кольори у різних мовах виявилися хоч і відмінними, але досить близькими [Berlin, Kay, 1969]. Незважаючи на те, що в словниках різних мов можемо зустріти різну кількість базових позначень кольорів, все ж загальний універсальний інвентар кольорів зазвичай складається з тих самих 11 базових кольорів.

Отже, як вважають дослідники, весь колірний континуум спочатку розподіляється на дві категорії, які Б. Берлін і П. Кей позначили як black і white. Кожна мова розрізняє чорне від білого (темне та світле). Якщо у мові всього три кольори, то наступним буде червоний. Якщо у мові всього чотири кольори, то четвертий буде жовтий або зелений. Якщо мова має п'ять позначень для кольору,

то це будуть позначення чорного, білого, червоного, жовтого та зеленого кольорів. За цією схемою можна отримати до одинадцяти кольорів, які Б. Берлін та П. Кей описують як основні кольори: чорний, білий, червоний, жовтий, зелений, синій, коричневий, рожевий, фіолетовий, помаранчевий і сірий. [Berlin, Kay, 1969]



Загальна кількість кольорів залежить від словникового запасу мови. Якщо у певній мові ще немає одинадцяти основних позначень кольору, то вони поступово розвиватимуться в лексичному складі мови відповідно до представленої універсальної моделі.

Згідно з думкою вчених існує 4 критерії, які повинен мати базовий колір:

1. Складатися лише з однієї морфеми
2. Такий колір не має міститись всередині іншого кольору, це не має бути назвою відтінку.
3. Позначення базового кольору не повинно обмежуватися кількістю об'єктів. Його використання не повинно обмежуватися в контексті вузької групи сутностей (наприклад, меблі, колір волосся),
4. Цей колір має бути звичайним та загальновідомим. Це не може бути ідіолект або сленг [Berlin, Kay, 1969].

Ця теорія надихнула багатьох авторів на дослідження кольору в лінгвістиці. Деякі вчені є прихильниками цієї теорії і намагаються її розвинути, а інші виступають проти. Однак праця, безсумнівно, не відповідає на всі запитання. Наприклад, чому саме ці кольори, а не інші належать до базових найменувань кольорів? Де Валуа та його колеги [DeValois, Abramov, Jacobs, 1986, с. 46] дослідили нейрофізіологію кольорового сприйняття макаки, мавпи, система зорового сприйняття якої схожа на людську. У центрі уваги дослідження

були нервові шляхи між очима та мозком. Існує 6 типів клітин, 4 з них називаються клітинами протилежного реагування, і вони визначають колір, тоді як 2 інші визначають яскравість. Наприклад, клітини протилежного реагування згруповані у 2 пари, одна з них відповідає за сприйняття синього і жовтого, інша – червоного і зеленого кольору. Кожна клітина протилежного реагування має визначений природний рівень збудження. Це базовий рівень, який вона підтримує без будь-якої зовнішньої стимуляції. Два типи синьо-жовтих клітин спільно визначають синьо-жовте реагування, а два типи червоно-зелених клітин спільно визначають червоно-зелене реагування. Чисті базові кольори – синій, жовтий, червоний і зелений – сприймають тоді, коли рівень збудження або синьо-жовтих, або червоно-зелених клітин перебувають на нейтральному базовому рівні. А непервинні кольори відповідають випадкам, коли жоден тип клітин протилежного реагування не знаходиться на нейтральному базовому рівні збудження. Це пояснює те, як люди бачать базові кольори: чорний, білий, червоний, жовтий, синій і зелений.

Що дає нам можливість бачити інші кольори? Для пояснення цього дані нейрофізіології мають бути доповнені когнітивним механізмом. Кей МакДаніел припустив, що такий механізм використовує щось на зразок теорії розмитих множин. На думку Дж. Лакоффа, застосування цієї теорії дало їм змогу дійти висновків, неможливих при використанні лише нейрофізіологічного підходу, а саме: надати задовільне пояснення здатності базових категорій кольорів містити більше, ніж один центральний колір [Lakoff, 1987, с.84]. Незважаючи на те, що люди здатні диференціювати всі кольорові категорії, не всі мови відтворюють всі ці диференціації. Багато мов мають меншу кількість базових категорій.

Отже, базові категорії кольору є продуктом нейрофізіології та когнітивних операцій, які частково моделюються за допомогою пересікання та об'єднання розмитих множин. Згідно з цією теорією ці кордони, так як і центральні кольори, мають бути однаковими у всіх мовах, але це не так. Теорія Кея МакДаніела говорить про те, що такі кольори, як наприклад, фіолетовий вираховується на базі теорії розмитих множин та графіках реакцій базових кольорів і має

трактуватись однаково у всіх мовах [Lakoff, 1987, с.75], але вчений Г. Е. МакЛаурі виявив випадки, коли фіолетовий знаходиться цілком всередині холодного кольорового діапазону, а в іншому випадку на кордоні між холодним та червоним. [DeValois, Abramov, Jacobs, 1986, с. 67]

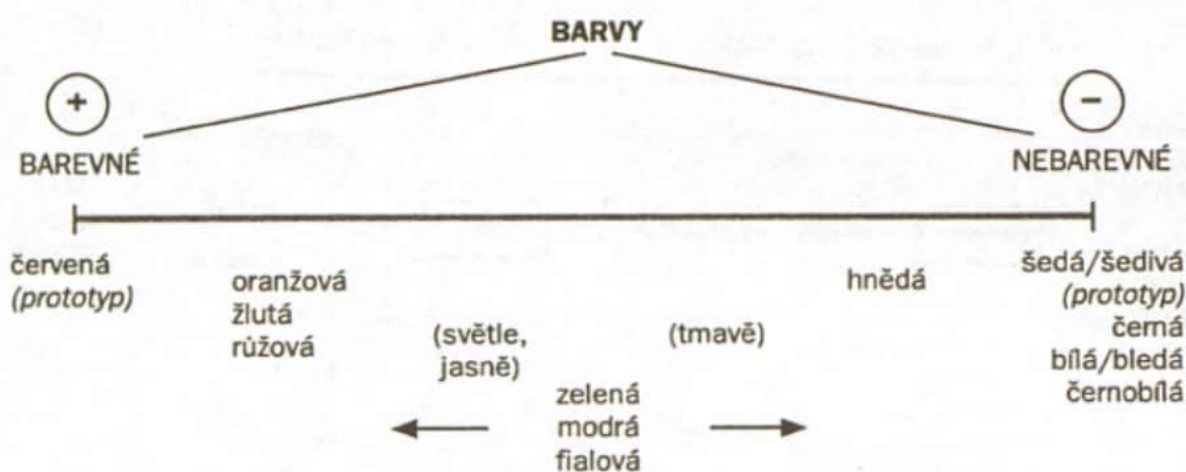
У праці «Určení jazykové základovosti barev v Českém národním korpusu (2006)» дослідниці Віра та Барбара Шмідтової проаналізували позначення базових кольорів у чеській мові. В основі дослідження – дані з Чеського національного корпусу SYN 2000. Це перший корпус писемної чеської мови. Він представляє стан мови у 2000 році. Корпус охоплює максимально широке жанрове розмаїття чеської мови. Для дослідження було вибрано дванадцять базових кольорів (одинадцять з них – це базові кольори згідно з Б. Берліном та П. Кеєм (1969) , а дванадцятий колір (rudá barva) – темний відтінок червоного кольору. Авторки визначили кількість основних кольорів та їх послідовність. Показником для цього слугував ступінь використання найменування кольору у системі мови на основі частоти, багатстві семантики, фразеології та неології [Schmiedtová; Schmiedtová, 2006].

Порівнявши частоту вживання прикметника з його семантикою, дослідниці дійшли висновку, що чим частіше зустрічається колір, тим більше його смислове багатство. До основних кольорів чеської мови вони зарахували: чорний, білий, червоний, синій, зелений, жовтий, сірий та коричневий. Автори не класифікують темно-червоний колір як основний, оскільки він створює лише один колірний відтінок і дуже часто є синонімом червоного. Також до базових кольорів не увійшли рожевий, фіолетовий та оранжевий. Рожевий виражає лише ступінь насиченості кольору. Фіолетовий та оранжевий кольори були надто пізно додані до системи кольорів. До того ж найменування цих кольорів має іноземне походження. [Schmiedtová; Schmiedtová, 2006].

У 2005 році у книзі «Co na srdci, to na jazyku» авторка Ірена Ванькова опублікувала працю про кольори «Kapitoly o barvách» [Vaňková, 2005]. У цьому розділі проаналізовано колір з когнітивно-лінгвістичного погляду. Фокус зосереджено на тому, які асоціації у людей викликає той чи інший колір.

Зібравши для кожної барви найпоширеніші асоціації, які вона викликає, авторка розділила їх на дві категорії: барвистості та безбарвності. До категорії барвистості авторка зарахувала червоний, оранжевий, рожевий, жовтий колір, до безбарвності: сірий, чорний, білий коричневий. Зелений, синій та фіолетовий стоять на периферії цих двох категорій [Vaňková, 2005].

### Příloha B. Opozice „barevné - nebarevné“ v češtině



Irena Vaňková: Kapitoly o barvách, 2005

На думку дослідниці, категорія барвистості та колір загалом пов'язані з життям, здоров'ям, багатством, щастям, красою, привабливістю, коханням, молодістю, а категорія безбарвності навпаки асоціюється з бідністю, нудьгою, хворобами, нездоровим виглядом, смутком, одноманіттям, страхом, смертю, непривабливістю і т.д. Кольори часто відображають реальність. Аналіз лексики, що стосується кольорів, може дати цінне уявлення про наше сприйняття та мислення, а також про те, які конотації кольоропозначень виникають у різних культурах.

У магістерській роботі ми зосередимося на 8 основних кольорах, визначених Б. Берліном та П. Кеєм [Berlin, Kay, 1969] у такому порядку: білий, чорний, червоний, жовтий, зелений, синій, рожевий, сірий. (bílá, černá, červená, žlutá, zelená, modrá, růžová, šedá/šedivá). Цей порядок базується на еволюційній схемі термінів, що позначають основні кольори, згідно з вченими. Для нашого дослідження ми обрали лише кольори-позначення основних кольорів (не назви

їхніх відтінків). Також предметом нашого дослідження є найменування кольорів, у яких ми маємо достатню кількість даних, з яких можна зробити достовірні висновки, тому ми не включили сюди hnědý, fialový та oranžový кольори. Отже, предметом нашого дослідження є 8 кольорів.

## **1.2. Лінгвокультурний (етнолінгвістичний) підхід у сфері найменування кольорів**

Лінгвокультурний (етнолінгвістичний) підхід у сфері найменування кольорів базується на теорії лінгвістичного релятивізму і тісно переплітається з когнітивним підходом. Найменування кольорів розглядають з урахуванням культурних, соціальних та історичних аспектів певної мовної системи. У сучасних лінгвістичних дослідженнях культурний компонент часто доповнюється когнітивним. Це допомагає звернути увагу також на культурний аспект. Етнолінгвістичний підхід особливо широко використовують польські лінгвісти.

Польська дослідниця Анна Вежбицька відома своїми напрацюваннями в семантиці, прагматиці і крос-культурній лінгвістиці. Галузями аналізу лінгвістики є семантика і прагматика. Згідно з думкою Анни Вежбицької опис найменування кольору має скеровуватись на свідомість мовців, тобто на те, що люди мають на увазі, вимовляючи найменування [Wierzbicka, 1996, с.236]. Вона вважає, що найменування кольорів пов'язані з універсальними елементами людського досвіду. Сприйняття кольору досягається шляхом порівняння візуального сприйняття з деякими універсальними зображеннями або моделями, доступними всім людям. До таких моделей належать вогонь, сонце, небо, земля, день і ніч. Вона підкреслює, що поняття кольору не можна вважати універсальним (у різних мовах деякі кольори не мають навіть окремої назви). Мовна концептуалізація є різною в різних культурах, навіть незважаючи на вражаючі елементи схожості. Мова відображає те, що відбувається не в мозку, а в нашій свідомості, яка формується під впливом культурного середовища, пише А. Вежбицька, а тому крайній універсалізм у вивченні мови і мислення так само необґрунтований і

небезпечний як і крайній релятивізм у вивченні культури [Wierzbicka, 1996, с.236].

Світлана Мартінек, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка у статті «Опозиція світлий-темний: до питання про універсальність мовної концептуалізації» дійшла висновку, що в різних мовах існують дві основні стратегії найменування кольорів [Мартінек, 2019]. Перша стратегія ґрунтується на зоровому сприйнятті кольору людиною, а друга - на універсальному когнітивному механізмі порівняння. Однак остання стратегія залежить від багатьох факторів: культури, довкілля. Світлана Мартінек проаналізувала засоби вербалізації опозиції темний-світлий в українській мові. Результати підтверджують зв'язок цієї опозиції як із середовищем, так і з особливостями зорового сприйняття [Мартінек, 2019].

### **1.3. Психологічний підхід у сфері найменування кольорів**

Психологія пояснює колір та зорове сприйняття як особливу реакцію ока та мозку на світлові коливання різної частоти. Крім того, психологи розглядають взаємозв'язок кольорів з емоціями людини, оскільки кожній емоції відповідає певний колір, і кожен колір викликає певну емоцію. Серед найвпливовіших особистостей, творчість яких найбільше вплинула на появу психологічного підходу до дослідження кольору, — швейцарський психолог і психіатр М. Люшер [Lüscher, 1979]. Згідно з його теорією суб'єктивний стан особистості вказує на колірні уподобання особи, про яку йдеться. На основі власного медичного досвіду він розробив кольоровий тест як діагностичний метод визначення психічного статусу обстежених осіб, описуючи загальні значення кольорів з погляду їх впливу на людину.

Психолінгвістичні дослідження російських кольороназв провела Р. Фрумкіна. У книзі «Цвет, смысл, сходство» дослідниця проаналізувала зв'язок кольору і світла в мовній картині світу, описала психолінгвістичні експерименти з назвами кольорів [Фрумкіна, 1984]. У зв'язку з розмежуванням основних кольорів і відтінків авторка звернула увагу на культурно-історичну і водночас

психологічну сутність цього процесу, який у теорії Б. Берліна та П. Кея вважають психофізіологічним. Р. Фрумкіна стверджує, що психофізіологічно всі кольори та відтінки для людей рівнозначні [Фрумкіна, 1984, с.70].

#### **1.4. Гендерний підхід в сфері найменування кольорів**

Гендерний підхід у сфері найменувань кольорів застосував американський лінгвіст Джордж Лакофф у праці «Language and Woman's Place» [Lakoff, 1973]. Учений вивчав особливості жіночого мовлення, а також те, як говорять про жінок. Було проаналізовано деякі групи лексики, включаючи іменування кольорів. Згідно з думкою автора жіноча лексика має більшу кількість кольорових назв, ніж чоловіча [Lakoff, 1973, с.49].

#### **1.5. Феномен кольору у мовній картині світу**

«Колір - це властивість поверхні предмета «сортувати» промені світла, що падають на неї, та відбивати другорядне випромінювання від своєї поверхні. Тим не менше, на питання: «Що таке колір?» - доцільніше відповісти: «Колір - це відчуття, що виникає в мозку у відповідь на те світло, яке відбилось від певної поверхні та потрапила на сітківку ока». [Печенюк, 2009, с. 19].

Феномен кольору став основним предметом багатьох фундаментальних наук та невід'ємною частиною великої кількості видів мистецтв. Колір відіграє значну роль у культурі. Багато культурних феноменів залишилися б незрозумілими, якщо б не брали до уваги значення кольорів. Розуміння значення фразеологізмів полегшують прочитання як політичних нарисів, так і художньої літератури.

Вивченням фізичних якостей спектральних кольорів займається кольорознавство. «Кольорознавство - наука про колір, аналіз процесу пізнання та розрізнення кольору» [Печенюк, 2009, с. 6]. Основи кольоронайменування поділяються на хроматичні (кольорові) та ахроматичні (некольорові). Хроматичні кольори включають сім кольорів спектру: червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, небесно-голубий, синій та фіолетовий. Ахроматичні кольори включають: чорний, білий і сірий. За їх природою вони також поділяються на прості та складні.

Колороніми активно використовують у літературі та фразеології. Колір є психологічним, емоційним, культурним аспектом, і за його допомогою ФО передає емоційний стан людини, її позитивні та негативні риси характеру, різні соціальні та культурні явища, а також менталітет того чи іншого народу.

У багатьох країнах не збігається або ж навіть має протилежне значення символізм кольорів. У європейській культурі, наприклад, одне зі значень чорного кольору пов'язується з трауром, жалобою, у той час, коли в інших асоціюється із життям і чистотою, чесністю, радістю, шлюбом тощо. У східних культурах, наприклад, білий колір визнавано кольором оплакування і трауру, оскільки він ніби нейтралізує всі інші кольори і асоціюється із порожнечою, безтілесністю і навіть зі смертю [Значення кольорів у культурах, с. 5]. Цікавим є те, що «у деяких районах Мексики кольором трауру є жовтий або червоний, а у країнах Європи, у США чорний колір символізує витонченість, офіційність, складність і надзвичайність ситуації, у Японії – це колір веселощів, у Китаї він асоціюється із поняттям чесність» [Значення кольорів у культурах, с. 5].

У працях американських етнографів Е. Сепіра [Сепір, 1993] і Б. Л. Уорфа [Уорф, 1960] було вперше описано взаємодію мови і світогляду мовців, що говорять нею. Не кожна мова, що належить певному народу, певним чином відображає дійсність, якою живе цей народ, а відмінності в залежності від форми цього відображення дійсності створюють духовно-культурну особливість націй, до яких належить мова. Це питання стало центром уваги різних лінгвістичних напрямків і робіт А. Вежбіцької [Wierzbicka, 1992], Г. Лакоффа [Lakoff, 1987], і стало основою дослідження, що вивчає взаємодію мови і світогляду нації, способи поділу світу в мові та шукає відповіді на питання не тільки в мовній системі (граматиці, лексиці, синтаксисі, фразеології, тощо), але й через позамовні аспекти (психологічні, етнографічні, культурні, народні). Однією із ключових концепцій такого дослідження є мовна картина світу.

Говорячи про взаємодію мови та культури, не можемо не сказати про таке, створюване ними поняття, як «мовна картина світу» - це комплекс мовних засобів, у яких відображені особливості етнічного сприйняття світу», «це

сукупність уявлень народу про дійсність, зафіксованих в одниницях мови на певному етапі розвитку народу» [Живіцька, 2010, с. 21]. Мовна картина світу відображає у вербальних формах дійсність, яка сприймається свідомістю. Кожна мова по-своєму ділить світ, тобто кожна мова має свою особливу картину світу, тому кількість фразем з одним і тим самим кольором може відрізнятися у різних мовах.

На думку Р.М. Фрумкіної, у психіці носія мови існує наївна картина світу кольору, яка фіксується за допомогою мови, хоча ні процес фіксації, ні зв'язки, які виникають при цьому, не усвідомлюються тим, хто говорить. Але не усвідомлюються вони саме тому, що вони вже закріплені в мові, і «наївна картина світу кольору» є одним із елементів наївної картини світу в цілому, яка проявляється через мову [Фрумкіна, 2003, с.43].

Про мовну картину світу А. Вежбіцька пише так: «Звичайно, у всіх людей є голова, очі, вуха і руки, всі знають про небо над головою і землю під ногами, але люди не думають про це однаково. Мова безпосередньо не відображає світ: мова являє собою концептуалізацію світу людиною» [Wierzbicka, 1992, с.188]. Такий поділ, концептуалізацію об'єктивної реальності в лінгвістиці називають мовною картиною світу. Мовна картина світу закріплюється в граматичному складі та значеннях слів, тому це основа мови. Це світ, який ми бачимо крізь призму мови.

В. Гумбольдт підкреслював, що мову неможливо вивчати без урахування її духовної сили та національної самобутності. Мова «всіма найтоншими нитками свого коріння злилася з силою народного духу, і чим сильніший вплив духу на мову, тим багатшим є її розвиток. У всіх своїх складних упорядкуваннях він є лише продуктом мовної свідомості національності [Гумбольдт, 1984 с.47].

Анна Вежбіцька, наприклад, формулює тезу про залежність семантики від уявлень людей про зовнішній фізичний світ, а не від його об'єктивного влаштування, і стверджує, що такі уявлення відрізняються від культури до культури, тому одні й ті самі поняття в різних мовах трактуються по-різному. «Мови сильно відрізняються від мови до мови, від культури до культури, від

суспільства до суспільства», «кожна мова має свою кількість лексикалізованих термінів і передбачає свою власну категоризацію та інтерпретацію світу...» [Wierzbicka, 1992, с.187-199].

Як відомо, при перекладі встановлюються мовні відповідності між мовою оригіналу та мовою перекладу, співвідносяться не лише мовні форми, а також і мовне бачення світу. Вони часто дуже складні з перекладацького погляду, бо при перекладі відбувається контакт двох мов і двох культур і те, що є очевидним для носія однієї мови, може бути незрозумілим для носія іншої мови. Колір пронизує фразеологію всіх мов та передає характеристики людського життя. Водночас колір у складі фразеологізму передає картину світу окремої національної культури.

Отже, асоціації та символізм кольорів напряду пов'язані з культурою народів, історією та менталітетом. Через специфіку мови у свідомості її носіїв виникає певна мовна картина світу, через призму якої людина бачить світ.

## РОЗДІЛ 2

### ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

#### 2.1. Визначення терміна фразеологія та фразеологізм

«Наука про фразеологію — непростий лінгвістичний розділ. Дослідження фразеологізмів, ідіом передбачає знання питань усіх рівнів мови, особливо лексичного, семантичного, синтаксичного та стилістичного, оскільки всі ці рівні сприяють формуванню специфічної структури ідіом та їх типології» (Переклад наш. – А.Ш.) [Filipescu, 1984, с.49].

Лише у другій половині 20 століття вчені дослідили граматичні властивості фразеологізмів, їхню структуру, використання у тексті тощо. Основою мови є фонетика, граматики та лексикологія. Як пише В. М. Мокієнко, лише фразеологія може порушити гармонію цих трьох мовних термінів та в ідеалі передати людські думки [V. Mokienko – L. Stěpanova, 2008, с.7]. «Фразеологія ( гр. phrases — зворот, вислів і logos — поняття, вчення) – 1. Розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови в його сучасному стані та історичному розвитку. Фразеологія вивчає категоріальні ознаки фразеологічних одиниць, на основі яких встановлюється їх специфіка, основні ознаки; 2. Сукупність фразеологічних одиниць певної мови. Фразеологічну систему мови в широкому розумінні цього терміна складають не лише усталені, лексично неподільні словосполучення, а й вільні словосполучення слів, що збудовані за моделями словосполучень чи речень і відтворюються у мові» [Ганич, Олійник, 1985, с. 325-326].

Об'єктом вивчення фразеології як мовознавчої дисципліни є сукупність усіх фразеологічних одиниць мови. Предметом фразеології є вивчення типологічних ознак фразеологізмів, дослідження природи і їх сутності, закономірності функціонування. Фразеологізми характеризуються вторинністю номінації та (як правило) переносним значенням. Мовознавці вживають різноманітні терміни (фразеологічна одиниця, фразеологізм, фразема, ідіома, фразеологічний зворот, стійке словосполучення і т.д.) для позначення одного і того ж поняття. Наприклад, лінгвіст А. І. Смирницький розрізняє фразеологічні

одиниці (стилістично нейтральні звороти, позбавлені метафоричності або ж втратили її) та ідіоми (базуються на перенесенні значення, на метафорі). Н.М. Амосова виділяє фраземи та ідіоми [Комар, 2011, с.129]. В українському мовознавстві існують різні визначення терміна «фразеологізм». «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича, І. Олійника подає таке визначення терміна «фразеологізм, фразеологічна одиниця – це лексико-граматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка у своєму складі й структурі, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові [Ганич - Олійник, 1985, с.37].

Л. Авксентьев під фразеологізмом розуміє окрему самостійну одиницю мови, що характеризується фразеологічним значенням, компонентним складом, граматичними категоріями, відтворюваністю [Авксентьев, 1988, с.16]. М. Демський визначає фразеологізм як окрему самостійну одиницю мови, «яка характеризується фраземним значенням, компонентним складом та граматичними категоріями й виконує номінативну функцію, а разом з нею характеризує названий фраземою предмет чи його динамічні й статистичні ознаки» [Демський, 1981, с.240].

Чеські мовознавці Франтішек Чермак та Йозеф Філіпець подають таку дефініцію терміна фразеологізм: «Це самостійна лінгвістична дисципліна, що займається описом мовних одиниць різних типів та рівнів, які довго чинили опір довгому опису» (Переклад наш. – А.Ш.) [Filípec, 1985, с.67]. Кожна мова збагачена ідіомами, їх існування можна вважати універсальністю, так само як і поява в мові метафори та метонімії. Мова есперанто переконує, що ідіоми можуть виникати у штучній мові так само [Čermák, 2007, с.247]. Водночас фразеологія кожної конкретної мови є унікальним і специфічним явищем, як і культура та звичаї її носіїв. Саме у фразеології зафіксовано ментальність та мовний образ світу відповідного етносу, відображено багато історичних переживань. Таким чином, фразеологія є не тільки лінгвістичною галуззю, але вона значно поширюється на культурологію, фольклор і має зв'язки з історією та

психологією. Вона також пов'язана із філософією, етикою, етнографією, культурною та лінгвістичною антропологією та літературою [Filipcs, 1985, с.74].

Отже, термін «фразеологізм» усталився у слов'янському мовознавстві як найменування семантично неподільного словосполучення слів, що називає предмет чи явище і дає їм оцінку. Вище зазначено, що немає єдиного визначення фразеологічних одиниць (надалі – ФО), однак можемо виділити ряд ознак, які виділяють ФО в окрему одиницю мови.

- 1) Це особливо стійкі словосполучення, вони мають незмінну форму та означають одне поняття. У реченні фразеологізм є одним членом речення. Наприклад, *je černý jako komník, maluje v černých barvách*
- 2) Семантична цілісність компонентів ФО. Входячи до фразеологізму, слово може втрачати своє первинне значення і лише разом з іншими компонентами виражає одне узагальнене поняття, тому значення ФО не може бути витлумачене на основі тих слів, які входять до неї: *jako černé zlato*
- 3) Фразеологічна відтворюваність. Це означає, що ФО використовуються у мовленні, як готові мовні одиниці, але їх можна змінювати, використовувати для вторинної номінацій реалій
- 4) ФО як і слова, можуть створювати антонімічні та синонімічні ряди, пари. Наприклад: *dívat se černými brýlemi, dívat se růžovými brýlemi*.
- 5) ФО збагачують мовлення, надають мові образності та емоційності.

## 2.2. Компаративні фразеологізми

«Компаративні фразеологізми (стійкі порівняння, фразеологічні порівняння) становлять собою особливий клас фразеологічних зворотів (поряд з фразеологічними зрощення, єдностями, поєднаннями і виразами). Вони виділяються в окрему групу, в першу чергу, за зовнішніми, структурними ознаками, стійкі порівняння мають двочленну структуру: «ліву» і «праву» частини, з'єднані порівняльним сполучником...» (Переклад наш – А. Ш.) [Долгова, 2007, с.22]. Отже, порівняння займає вагоме місце у фразеології. Це передусім засіб образного вираження подібності, близький за характером до

метафори. Основним засобом порівняння є порівняльний сполучник, наприклад, *bílý jako sníh*.

### 2.3. Ідіома та ідіоматика

Поняття ідіома та ідіоматика стоять поруч з термінами фразеологізм. Якщо поняття фразеології є позначенням формальних аспектів явища, то ідіоматика, за Ф. Чермаком, є позначенням семантичних аспектів. Однак мовознавець вважає, що ці два терміни практично перетинаються. Можна сказати, що ідіома – це фразеологічна одиниця що виражає щось специфічно національне, наприклад, особливі історичні, культурні, етнічні та інші особливості членів однієї спільноти.

Отже, фраземи та ідіоми є основними одиницями фразеології та ідіоматики. Згідно з Франтішком Чермаком, різниця між фраземами та ідіомами полягає в тому, як ми їх аналізуємо. Якщо ми аналізуємо форму, тоді це фразема, в той час, як семантичний аналіз виправдовує використання назви ідіома [Šermák, 2007, с. 33].

### 2.4. Джерела фразеологізмів

Фразеологія формувалася протягом багатовікового історичного розвитку мовної творчості народу, його контактів з іншими народами. ФО, які ми використовуємо в сучасній мові, різняться за часом виникненням і, звичайно, за походженням. Джерела ФО є найрізноманітнішими. Однак переважна кількість ФО походить і постійно поповнюється з живої мови, усної народної творчості. Це насамперед прислів'я, приказки, жарти, і вони здебільшого пов'язані з культурою народу, характером, звичаями і традиціями. Наступним джерелом є професійно-виробниче мовлення. Ці ФО пов'язані з професіями, фахом. Наприклад, *bilé pláště, modrá armada*.

Фразеологічна система мови постійно збільшується коштом висловлювань відомих та впливових людей. Дуже часто цитати, афоризми вириваються з контексту і «живуть окремим життям». За допомогою таких ФО можна точніше, конкретніше, виразніше окреслити ситуацію. Звичайно, ми досі користуємося

ФО біблійного та античного походження, однак останні вимагають знання міфів Давньої Греції.

Фразеологізми доволі часто спричиняють труднощі перекладу. Кожна мова має унікальні фразеологізми, яких не зустрінеш в інших мовах, оскільки чимало фразеологізмів містить у собі історію, культуру, фольклор, літературу тощо. Інші науки про мову постійно змінюються, але фразеологію можна порівняти з пам'яттю, вона поглинає все в себе. Тому дуже часто навіть носіям мови деколи важко пригадати первісне значення того чи іншого фразеологічного звороту.

### **2.5. Фразеологія у чеському контексті**

Чеську фразеологічну традицію до середини ХХ ст. можна відслідкувати переважно в численних збірках фразеологізмів. У вступній частині кожної збірки зазвичай викладено авторський погляд на фразеологію як лінгвістичну дисципліну, визначено основні поняття та описано прийоми опрацювання фразеологічного матеріалу. Короткий огляд історії чеської фразеології дає видання Франтішка Чермака «Frazeologie a idiomatika češtiny: stručný přehled historie» [Čermák, 2007 с.482–487], що входить до збірки Розділу з історії чеського мовознавства [J. Pleskalová, 2007]. Найдавніші публікації про чеську фразеологію зосереджені на описі прислів'їв, тобто пареміології. Це праці Фляшки з Пардубіц (друга половина 15 ст.), Яна Благослава (Česká přísloví, 1571) та Якуба Срнки з Варважова (Dicteria seu proverbialia bohemia, 1582, 1599). До найвідоміших збірників чеських прислів'їв належать твори Я. Добровського, Я. А. Коменського і Ф. Л. Челаковського.

З другої половини ХХ ст. Франтішек Чермак, основний сучасний дослідник чеської фразеології, зосереджується на описі та вивченні цієї науки. У 1982 році вийшла його книга «Ідіоматика і фразеологія чеської мови», в якій він описав принципи фразеології як дисципліни та визначив її місце в лексикології. З розвитком інформаційних технологій розвиваються і можливості фразеології. М. Гнаткова займається автоматичним маркуванням ідіом у Чеському національному корпусі [Hnátková 2002, 2005]. В. Шмідтова через корпуси

слідкує за новими мовними явищами та виразами чеської мови. Деякі висновки вона узагальнила у книзі «Čeština, jak ji neznáte» [Schmiedtová 2010].

Праця української дослідниці Даниленко Л.І. «Паремії в чеських джерелах ХХ-початку ХХІ століття: міжмовний контекст» [Даниленко, 2009] є значним надбанням в галузі не лише пареміології, а й чеської фразеології. Паремії – це прислів'я, приказки. У цій праці можна ознайомитися з поняттями, працями та дослідженнями, що дали поштовх до розвитку власне і фразеології. Учена характеризує праці Я. А. Коменського, Й. Добровського, Ф. Л. Челаковського, Ф.Шлайшганса та інших. Тут Даниленко Л.І. також пропонує періодизацію чеської пареміографії. Звідси дізнаємося, що першу спробу тематично класифікувати паремії зробив А.Коменський у «Moudrost starých Čechů za zrcadlo vztavena potomkům». Він поділив їх на 4 групи: 1) про природу, метали, рослини, звірів; 2) про людське ремесло; 3) з історії; 4) з літератури. Також Л. І. Даниленко подає характеристику праці Й. Добровського «Českých přísloví sbírka», де автор у передмові написав про походження чеських прислів'їв. На його думку, частина прислів'їв – це переклад з латинської мови, багато інших походять щонайменше з 16 століття або з усної народної творчості. Саме Й. Добровський заклав основи порівняльної пареміології [Даниленко, 2009].

У розвитку чеської фразеології став важливим 1983 рік, бо саме тоді вийшов друком один із томів чеського фразеологічного словника «Slovník české frazeologie a idiomatiku. Přirovnání» Ф.Чермака що зазнав перевидання 1988 та 1994 років. Кожен фразеологізм у ньому супроводжується детальним поясненням значення, синонімічним та антонімічним значенням, подано еквіваленти в німецькій, французькій, італійській та російській мовах [Slovník české frazeologie a idiomatiku, Díl 1., 2009].

Отже, 80-ті роки ХХ століття можна назвати періодом ренесансу в галузі чеської фразеології. Вже у ХХІ столітті з'являється дедалі більше збірок чеських фразеологізмів, прислів'їв та приказок. Окрім того, продовжують з'являтися словники латинських прислів'їв та приказок.

## 2.6. Теорія прототипів

Елеонора Рош у процесі власного психолінгвістичного дослідження висунула теорію прототипів [Rosch, 1978]. Центральним членом категорії є її прототип, навколо якого на більшій чи меншій відстані групуються інші представники. Певний член категорії стає її прототипом, якщо він володіє особливими когнітивними характеристиками: він розпізнається і запам'ятовується швидше за інших членів, частіше згадується як представник певної категорії, легше уявляється. Віднесення об'єкта до категорії здійснюється подібністю до прототипу. Наприклад, горобець для більшості людей кращий представник категорії птахів, ніж, наприклад, пінгвін. Звідси випливає, що в структурі категорій є центральні та периферійні члени [Rosch, 1978].

Теорія прототипів зробила значний внесок у сферу лінгвістичних студій, дала змогу досліджувати семантичні явища, які не були ретельно проаналізовані в структурній семантиці. Сюди входить, зокрема, характер лексичного значення. Описовий підхід цієї теорії підкреслює нечіткість її меж, її гнучкість і масштабований характер ролі окремих компонентів.

Термін прототип розуміється різними лінгвістами по-різному, наприклад, А. Вежбицька не ототожнює його з типовим представником певної категорії. Прототип пояснює різницю між цими двома представниками: прототип є своєрідним референтом, тобто тим, що носії мови можуть подумати про певний об'єкт: «Наприклад, коли ми шукаємо схожий взірець для чорних об'єктів серед найпоширеніших природних об'єктів, ми, імовірно, вирішимо, що це вугілля... Але, якщо нам потрібно знайти найпоширенішу природну точку кореляції або референт для чорного кольору, ми знаходимо його в понятті ночі» (Переклад наш - А.Ш.) [Wierzbicka, 1996, с. 221]. Отже, компоненти сортуються за принципом схожості, не залежно від повного набору ознак, який часто належить не кожному члену категорії.

## 2.7. Зв'язок фразеології з іншими науками

Фразеологія як наука має тісний зв'язок навіть з нелінгвістичними дисциплінами (історія, етнографія, логіка та психологія). Фразеологізми, наприклад, містять багато даних з історії, етнографії. Або ж навпаки, фразеологізми активно використовують у літературі, мистецтві та можуть слугувати даними для аналізу в таких науках, як логіка та психологія. Як ми вже згадували раніше, чимало фразеологізмів пов'язані з історичними подіями та персонажами. Навіть у живописі, особливо в минулому, митці часто надихалися образами стародавніх біблійних ідіом. Наприклад, Йозеф Лада, чеський художник, ілюстратор, сценограф і письменник посмертно видав книгу «Ilustrovaná frazeologie» [Lada, 1971]. Тут автор спробував у гумористичному способі викласти значення десятка чеських ідіом у малюнку. Ідіоми також є джерелом натхнення у мультфільмах, карикатурах.

Історія кожної мови свідчить про те, що її фразеологія постійно розвивається. Деякі фразеологізми зникають, виникають інші або повертаються в нових контекстах ті, які раніше, здавалося, більше не використовувалися. Іноді навіть існують різні варіанти їх використання з іронічним відтінком. На основі чеського національного корпусу можна зробити висновок, що сучасна молодь також використовує у своєму мовленні фразеологізми і робить це не лише на письмі, але й в усному мовленні.

Психологія пропонує багато прикладів використання ідіом для позначення різних психічних станів. У цьому випадку часто використовують фразеологізми з компонентом кольору, оскільки колір теж несе певне значення. Психологічний аспект сприйняття кольору пов'язаний з емоційним, соціально-культурним та естетичним, отже спроба складання чітких відповідностей між кольором та емоційним станом не можна назвати вдалим. Під почуттям кольору розуміють складне сприйняття кольору сучасною людиною, збагачене низкою образів, асоціацій і уявлень, пов'язаних із кольором. З давніх часів було відомо, що червоний колір збуджує, зелений заспокоює, чорний пригноблює, а жовтий допомагає створюванню гарного настрою. Фразеологія стосовно інших

дисциплін належить до сфери лексикології. Іноді фразеологію вивчали й досліджували як складову стилістики та синтаксису і найчастіше як складову лексикології та лексики.

Отже, фразеологія має тісний взаємозв'язок з багатьма іншими дисциплінами, як лінгвістичними, так і нелінгвістичними.

## **2.8. Чеський національний корпус**

Чеський національний корпус (Český národní korpus (ČNK)) — це велика група автентичних текстів (письемних та усних). Вони перетворені в електронну форму в такому форматі, щоб можна було легко шукати різноманітні мовні явища, особливо слова та фрази. Корпус відрізняється від архіву тим, що складений з урахуванням мети дослідження. Наприклад, він може знаходити сучасну розмовну чи писемну мову або її частину, наприклад, публіцистичні тексти. Корпус відображає мовні явища в їх природному контексті, а отже дає можливість відстежувати тенденції у мові, створювати на основі лінгвістичних даних лінгвістичні дослідження в такій мірі, яка раніше була неможливою [Příručka ČNK; 1970].

Корпус SYN2020 та корпусний матеріал загалом підходить для дослідження явища, якому присвячене наше дослідження. Він фіксує реальне й сучасне використання мови. Це забезпечує високий ступінь об'єктивності, дослідження базується на реальних даних. Корпус SYN2020 — це синхронний репрезентативний та довідковий корпус сучасної писемної чеської мови. Він містить 100 мільйонів текстових слів, включаючи розділові знаки, базується на попередніх корпусах (SYN2000, SYN2005, SYN2010 і SYN2015). Корпуси випускаються з інтервалом у п'ять років, і охоплюють період з 1989 року. SYN2020 зосереджено на періоді 2015–2019 років [Příručka ČNK; 2021]. Ми обрали SYN2020, оскільки він збалансований та репрезентативний. Наш запит для пошуку компаративних фразеологізмів (порівняння, що мають двочленну структуру: «ліву» і «праву» частини, з'єднані порівняльним сполучником) з компонентом кольору виглядав ось так: [lemma="bílý"][lemma="jako"][pos="N"].

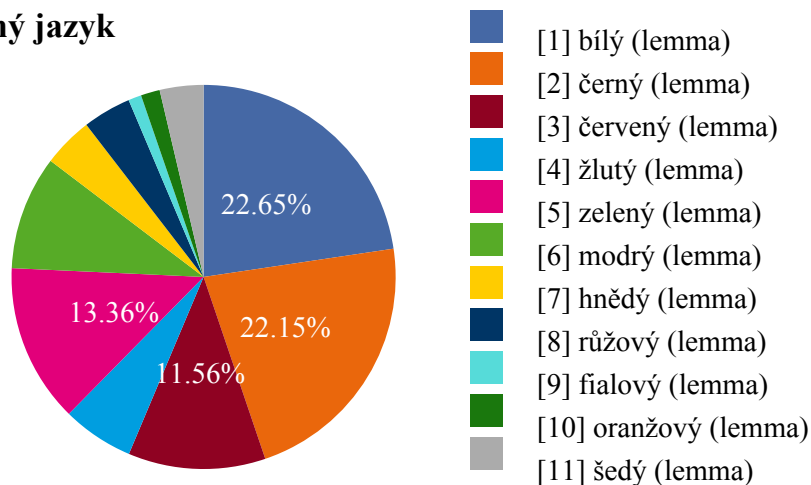
## РОЗДІЛ 3

### ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ В ЧЕСЬКІЙ МОВІ

#### 3.1. Частота вживання кольорів у чеській мові

Згідно з теорією Б. Берліна та П. Кея [Berlin, Kay 1969]., яку ми згадували вище, існує певний порядок виникнення найменувань кольорів у мові. Цей порядок базується на еволюційній схемі термінів, що позначають основні кольори. Якщо у мові всього три кольори, то першими у кожній мові будуть білий, чорний та червоний. Якщо у мові всього чотири кольори, то четвертий буде жовтий або зелений. Якщо мова має п'ять позначень для кольору, то це будуть позначення чорного, білого, червоного, жовтого та зеленого кольорів. За цією схемою можна отримати до одинадцяти кольорів, які Б. Берлін та П. Кей описують як основні кольори: чорний, білий, червоний, жовтий, зелений, синій, коричневий, рожевий, фіолетовий, помаранчевий і сірий [Berlin, Kay 1969]. У Чеському національному корпусі ми порівняли частоту вживання назв 11 базових кольорів, згаданих вище.

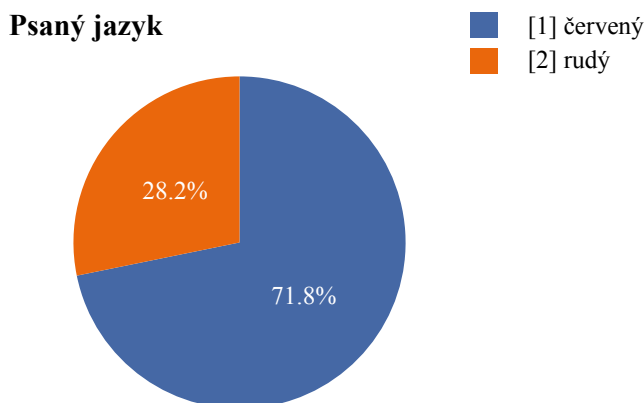
#### Psaný jazyk



Таблиця 1

Результати частоти вживання у писемній мові показали, що назви на позначення кольорів у чеській мові вживаються у такій послідовності: Bílý (22,65%), černý (22, 15%), zelený (13,36%) červený (11,56%), žlutý, modrý, hnědý, růžový, šedý, oranžový, fialový.

Отже, можемо сказати, що для сучасної чеської мови основними або ж найбільш уживаними кольорами є білий, чорний, зелений та червоний. Можливо, це пов'язано з тим, що на позначення червоного кольору у чеській мові існує 2 назви: *červený* та *rudý*.



Таблиця 2

Розглядаючи ФО, компонентом яких є назва кольору, бачимо, що семантика цього компонента нерідко відрізняється від семантики цієї ж назви кольору у вільному вживанні. Слово (у цьому випадку назва кольору), яка входить у вільне словосполучення, є самостійною лексичною одиницею, а слово, що входить до складу ФО, частково втрачає свої попередні семантичні характеристики. Як пише дослідник фразеології Медведєв Ф., фразеологічний компонент «позбавляється самостійного значення і набуває нової якості» [Медведєв, 1978, с.133]. Наприклад, білий колір, який символізує позитив у ФО *být bílý, že by v něm krve nedořezal* несе негативне навантаження Тут за допомогою білого, блілого кольору вказується на погане самопочуття, зовнішній вигляд.

### 3.2. Фразеологізми з компонентом на позначення білого кольору

Білий (*bílý*). Словник літературної чеської мови подає таке значення до слова *bílý* – (прикметник) *1. той, що має колір снігу, молока, протилежний до чорного* [Slovník spisovné češtiny] (Переклад – А.Ш.). Білий, чорний та сірий кольори вважають ахроматичними. Ірена Ванькова цей колір зараховує до безбарвних кольорів [Irena Vaňková, 2005, с.103]. Білизна містить у собі всі кольори. Тому прозоре біле світло – це світло, що складається з усіх кольорів. Це явище було відкрито в 17 столітті Ісааком Ньютоном. Використовуючи світлову

призму, вчений розклав промінь сонячного світла на колірний спектр (веселку). У залежності від того, які світлові хвилі відбивають певну поверхню і що вона поглинає, різні об'єкти в нашому сприйнятті набувають певних кольорів. Ми бачимо білий колір, коли поверхня предмета відбиває хвилі всіх кольорів.

Асоціації цього кольору переважно позитивні: доброта і мир, невинність і чистота, соціальна згуртованість, традиції, материнство тощо. Християнство включило в свою іконографію білий колір на основі важливості чистоти (навіть моральної) як одного з основних кольорів. Наприклад, білий голуб (всесвітньо відомий символ миру) приніс оливкову гілку Ною в знак того, що повінь закінчилася і з'явилася суша, а з нею і можливість продовження людського роду на Землі. Отже, *білий (bílý)* колір — це синтез усіх кольорів, тому він є ідеальним кольором. У ньому закладений багатозначний сенс, оскільки він одночасно передає і блиск світла, і холод льоду. Значення білого кольору у чеських фразеологізмах переважно символізує світло, чистоту або «який має колір крейди, молока снігу (протилежний чорному)». Найбільше саме порівняльних фразеологізмів із компонентом «білий».

У чеському національному корпусі ми подивились на те, з чим найчастіше порівнюють білий колір (таблиця 3). У результаті ми отримали не лише стійкі словосполучення (фразеологізми), але і вільні словосполучення такі як: *bílý jako křída, sníh, sůl* та інші. Компаративні фразеологізми з компонентом «*bílý*» містять порівняння зі стіною (46 результатів), снігом (39 результатів), крейдою (17), молоком (10), кісткою (6), голубом (5), смертю (5), лілією (4), цукром (5) і т.д.

У перших трьох результатах, які є водночас найчастотнішими, ФО з компонентом білого кольору набувають значення «хворобливий, пов'язаний зі смертю». Тут за допомогою білого, блідого кольору вказується на погане самопочуття, зовнішній вигляд «зблідлий, блідий»: *bílý jako smrt, bílý jako stěna, bílý jako křída, být bílý jako slonová kost, být bílý, že by v něm krve nedořezal, být bílý jako sejra, být bílý jako papír, být bílý jako padlý sníh*.

Як ми згадували вище, польська дослідниця Анна Вежбицька вважає, що найменування кольорів пов'язані з універсальними елементами людського

досвіду. Сприйняття кольору досягається шляхом порівняння його візуального сприйняття з деякими універсальними зображеннями або моделями, доступними всім людям. [Wierzbicka, 1996, с.157]. Стосовно білого кольору до таких моделей належать день: *bílé noci, za bílého dne*, сніг: *svatý Martin přijel na bílém koni, bílé Vánoce* (фразеологізми, що означають сніжно-білу зиму, сніг, Різдвяні свята), молоко: *bílý jako mléko*, папір: *bílý jako papír*, полотно, тканина: *bílý jako plátno*, золото: *bílé zlato*. Лікарі, лікарня: *bílé stěny, bílé pláště*, працівники розумової праці, службовці, чиновники *bílé límečky* (оскільки, вони зазвичай носять білі комірці, костюми), наркотики: *bílá smrt* - смерть від передозування.

Як ми вже згадували вище, білий колір часто несе значення добра, «протилежність чорному, темному», наприклад, *bílá magie*, символ капітуляції - *bílý prapor, vztyčit bílou vlajku. bílá vrána* - рідкісний, особливий, «той, що виділяється»

1	stěna	46,00
2	sníh	39,00
3	křída	17,00
4	mléko	10,00
5	kost	6,00
6	holubice	5,00
7	smrt	5,00
8	lilie	4,00
9	cukr	4,00
10	smrtka	3,00
11	plátno	3,00
12	duch	2,00
13	sůl	2,00
14	kus	2,00
15	tvaroh	2,00
16	křídlo	2,00
17	perla	2,00
18	sýr	1,00
19	peřina	1,00
20	den	1,00
21	spoluautor	1,00
22	slonovina	1,00
23	kopretina	1,00
24	panna	1,00
25	syreček	1,00
26	člunek	1,00
27	nemoc	1,00
28	labuť	1,00
29	pěna	1,00
30	doktor	1,00

Таблиця 3

Також нас зацікавило, з чим найчастіше вживаються порівняння «*bílý jako...*» (таблиця 4). Ми розділили результати власного дослідження на декілька семантичних груп. Отже, дуже часто відбувається порівняння з:

1. *obličej, tvář, pleť, kůže, tělo, ruce, ramena, pokožka, krk, nohy, břicho*. Порівняння з людським тілом, обличчям, шкірою виражають зазвичай погане самопочуття або ж вказують на колір шкіри: «(...) *Má rozčuchané vlasy a pokožku bílou jako sklenice mléka*» [ČNK, 2021] Це може стосуватися також некомпаративних фразеологізмів, наприклад, *bílé plemeno*.
2. *vlasy, vousy*. Порівняння з волоссям, вусами вказує на вік особи, мудрість, досвід.
3. *zuby, zoubky*. Порівняння з зубами виражають безпосередньо колір зубів.
4. *tričko, plášť, plachta, punčocha, ubrus*. Порівняння з одягом вказують безпосередньо на колір.
5. *kostel, chrám, radnice*. На нашу думку, це пов'язано з кольором стін.
6. *květ, květina, vrba, dřevo*. Колір квітів, цвіту.
7. *řeka, pěna*. На нашу думку, це пов'язано з кольором піни та прозорістю води.

Bílý
vlasy, vousy
obličej, tvář, pleť, kůže, tělo, ruce, ramena, pokožka, krk, nohy, břicho
zuby, zoubky
tričko, plášť, plachta, punčocha, ubrus
květ, květina, vrba, dřevo
řeka, pěna
kostel, chrám, radnice

### 3.3. Фразеологізми з компонентом на позначення чорного кольору

Чорний (černý). Словник літературної чеської мови подає таке значення до слова «чорний – той, що має колір сажі, вугілля»[Slovník spisovné češtiny] (Переклад – А.Ш.). Як ми вже зазначали раніше, чорний, білий, сірий займають особливе місце серед інших кольорів: їх вважають ахроматичними, вони не входять до колірною спектру. Ірена Ванькова теж у своєму дослідженні зарахувала чорний колір до безбарвних кольорів [Irena Vaňková, 2005, с.134]. Чорний поглинає світло більше, ніж будь-який інший колір. Він може бути гарячим або холодним і може мати широкий діапазон насиченості і відтінків. Чорний – символ темряви, зла і смерті, всіх злих сил. Символіка чорного кольору зазвичай негативна і зазвичай контрастує з символікою білого. Особливо це означає темряву ночі та пов'язану з цим небезпеку. Вночі світ невидимий, безбарвний. Інші асоціації в чорному — смерть і горе, злочин, бруд. Чорна магія сприймається як підступна на відміну від доброзичливої білої.

У християнстві чорний колір є кольором повсякденного одягу ченців і священників, але у цьому випадку він символізує відмову від земних насолод, зосередженість на духовному житті. Світло віри протистоїть темряві невігластва та язичництва. Чорний також сприймають як протилежність світлу, його пов'язують зі злом.

Згадана вище теорія Берліна і Кея передбачає, що назви чорного та білого є в усіх мовах світу, тобто ці категорії є універсальними. Ми можемо порівнювати позначення чорного кольору з назвами предметів чорного кольору, які виражають його якісний аспект. Для опису дуже темного, чорного кольору у чеських ФО використовують порівняння зі смолою, вугіллям, брудом: *vlasý černé jako smůla; být černý, černý jako uhel, černý jako ašant, černý jako havran, černý jako cikán, černý jako sopouch, být černý jako bota, být černý jako kominík, být černý jako kolomaz, být černý jako inkoust, být černý jako mouřenín, být jako černá ovce*. Також вугілля у деяких чеських фразеологізмах називають «чорним золотом»: *jako černé zlato; černý batalion*.

Дуже часто він асоціюється з простором, що позбавлений світла, таким як нічне небо або діра: *černočerná tma*. Чеський фразеологізм *držet černou hodinku* – не означає ані негативне, ані позитивне значення. Він означає: сидіти в темряві, без світла. Оскільки чорний колір вважають найтемнішим у спектрі, семантика його назви означає абсолютну темряву.

Чеський фразеологізм *černý kuň* позначає когось чи щось, на що покладають великі надії та сподівання. У спортивному середовищі —це фаворит. Таким чином, чорний колір тут не несе негативного значення, як у більшості інших фразеологізмів із цим компонентом. Він виступає тут як символ таємниці та надії [Černý, 2002].

У багатьох народів чорний колір виступає символом важкого горя, кольором трауру, нещастя: *černý pátek, zapsat (zaznamenat) černým písmem, zvýraznit černým písmem*. Якщо подія виділена чорним, то це означає, що ситуація невдала, негативна, склалася погано. Чорний колір тут діє символічно, виражаючи нещастя, смуток і песимізм щодо конкретної події. *Černá kronika* - це «газетна колонка з повідомленнями про нещасні випадки, поранення, крадіжки...» [Slovník české frazeologie, 2009, Díl 2., с. 153]. Тут зустрічаються повідомлення про загибель людей, викрадення. Він бере активну участь у загальній семантиці. Як ми вже говорили вище, доволі часто чорний колір несе песимістичне значення, наприклад, *černý scénář* – це песимістичний розвиток подій. Це модель того, як все, ймовірно, розвиватиметься далі, на основі лише песимістичного, критичного погляду на речі. Чорний колір тут знову має негативне значення, пов'язаний із песимізмом.

Чорний одяг є спільною рисою таких протилежних понять, як фашизм і церква. Сюди належить також і колір траурного одягу (*chodit v černém*). Залежно від контексту, *černý pták* може позначати або католицького священника, одягненого в чорний одяг або ж фашиста. У давнину – слуга Чорнобога і Марі та інших чорних демонічних, лихих сил: *černá magie, černý nevděk, temné síly*. У складі ФО асоціюється з чимось сумним, песимістичним: *vidět vše v černé barvě, malovat (líčit) v černých barvách; dívat se černými brýlemi; černé myšlenky*;

невдалим: *černý pátek*. Оскільки чорний є протилежним до добра, то часто асоціюється з чимось неправильним, нелегальним: *černé řemeslo, černá práce, černý trh, černý obchod; černý pasažér; jet / jezdit / cestovat načerno; být na černé listině; zapsat na černé tabuli*. Фразеологізм *černý fond* - сума грошей таємно або незаконно надані, таємно призначені на незаконні витрати. Чорний тут та в попередніх прикладах виступає негативним кольором.

Водночас ми знайшли декілька фразеологізмів, що мають протилежне значення: *mířit do černého; trefit se / strefit se do černého* – правильний учинок. Як один з небагатьох винятків, де символіка чорного кольору несе позитивне значення, є фразеологізм *černá čísla*. Це протилежний фразеологізм до фразеологізму *červená čísla*, де червоний колір несе значення небезпеки і вказує насамперед на банкрутство, втрати. Чорний колір у цьому контексті виражає позитив. Чорне - означає добре, правильне, наприклад: «*Doufáme, že se v roce 1996 budeme moci vrátit do černých čísel, prohlásil šéf společnosti*». Вера Шмідтова так визначає ці два фразеологізми: «Підприємства, які працюють без збитків, іноді з прибутком, звітують про свої результати чорним кольором. Підприємства, які приносять збитки, звітують червоним кольором». [Červená a černá čísla, 2006]. Тому зрозуміло, що, незважаючи на загальноприйнятту символіку, в цьому випадку чорний колір означає позитив.

За аналогічним запитом ми перевірили у Чеському національному корпусі, з чим порівнюють чорний колір. (Таблиця 3). У результаті ми отримали не лише стійкі словосполучення (фразеологізми), але і вільні словосполучення такі як: *černý jako eben, tuš, asphalt* та інші. Компаративні фразеологізми з компонентом «*černý*» містять порівняння із вугіллям (59), ніччю (33), чорнилом (10), сажею

(9), вороною (7), взуттям (6), смолою (4), п'ятьмою (4), тушшою (3).

1	uhel	53,00
2	noc	33,00
3	inkoust	10,00
4	saze	9,00
5	havran	7,00
6	bota	6,00
7	eben	4,00
8	smola	4,00
9	tma	4,00
10	tuš	3,00
11	smůla	3,00
12	uhlí	3,00
13	vlas	2,00
14	smrt	2,00
15	asfalt	2,00
16	korálek	2,00
17	půlnoc	2,00
18	duše	2,00
19	propast	2,00
20	vrána	2,00
21	řeka	2,00
22	většina	1,00
23	kůže	1,00
24	barva	1,00
25	střed	1,00
26	uhlík	1,00
27	popel	1,00
28	upír	1,00
29	peklo	1,00
30	černoška	1,00

Таблиця 5

Отже, найбільше позначення чорного кольору порівнюють з назвами предметів чорного кольору та з простором, що позбавлений світла. Польська дослідниця Анна Вежбицька вважає, що головним прототипом чорного кольору є ніч [Wierzbicka, 1996, с. 250], але дані з Чеського національного корпусу показали, що для чеської мови прототип до чорного кольору є вугілля.

Нас зацікавило, з чим найчастіше вживають порівняння «чорний як...» (див. табл. 5). Ми розділили результати власного дослідження на декілька семантичних груп. Отже, дуже часто відбувається порівняння із:

- 1) *vlasý, knír, vousy, řasy, obočí*. – це пов'язано безпосередньо з кольором волосся, вус, вій, брів.
- 2) *oči, duhovky* – про темні очі.
- 3) *obličej, kůže, tělo, tvář* – пов'язано з кольором шкіри, наприклад, *černé plemeno* або з забрудненням: *černý jako uhel*.
- 4) *peří, křídla, šupiny* – пов'язано з кольором шерсті, пір'я тварин.

- 5) *šaty, kabát, tričko, oblek, dres, ponožka* – пов’язано з кольором одягу.
- 6) *kočka, zvíře, pes, puma* – те ж, що і 4 пункт. На нашу думку, пов’язано з кольором шерсті тварин.
- 7) *řeka, oceán* – як і білий колір, чорний колір порівнюють з водою. Але в цьому випадку чорний колір асоціюють з глибиною.

Černý
vlasý, knír, vousy, řasy, obočí
oči, duhovky
obličej, kůže, tělo, tvář
peří, křídla, šupiny
šaty, kabát, tričko, oblek, dres, ponožka
kočka, zvíře, pes, puma
řeka, oceán

Таблиця 6

Існує чимало фразеологізмів, де водночас є чорний та білий кольори (*černý* a *bílý*). Значення чорного та білого кольорів у чеських фразеологізмах символізує два протилежні, обернені полюси або використовують для позначення контрасту або ж навпаки невиразності. Переважно зустрічаються одночасно парами в одному фразеологізмі: *neříkat ani černé ani bílé; prodávat černé za bílé; není ani černý, ani bílý; ani bílé, ani černé; říkat černému černé a bílému bílé* - називати речі своїми іменами; *tvrdit o bílém, že je to černé; černé na bílém*.

### 3.4. Фразеологізми з компонентом на позначення червоного кольору

Червоний колір (*červený*) – Словник літературної чеської мови подає таке значення до слова «червоний – той, що має колір крові» [Slovník spisovné češtiny]. (Переклад – А.Ш.). За емблематикою служить символом почуттів (у тому числі любові), війни, жертви, сили, страждання, мужності, могутності, справедливості.

Червоний колір – це перший хроматичний колір. Лише після червоного у мові з’являються назви всіх інших хроматичних кольорів [Berlin, Kay 1969, с.22].

Дослідниця Ірена Ванькова у своєму дослідженні зарахувала червоний колір до категорій барвистих кольорів [Irena Vaňková, 2005, с.202]. Категорія барвистості та колір загалом пов'язані з життям, здоров'ям, багатством, щастям, красою, привабливістю, коханням, молодістю. Червоний колір повсюдно використовують як попередження про небезпеку. Червоний значно виділяється з-поміж інших кольорів, це своєрідний «прототип кольору» [Vaňková, 2001, с.138].

ФО з компонентом «червоний» часто означають сором'язливість. *-červený/rudý jako krev; červený jako oheň; červený jako rak; červený jako krocán; červený jako jablíčko; být červený jako cihla; být červený jako kohout; být červený jako jablíčko; být červený/zčervenat; být červený jako malina; být červený jako růže; být červený panenka; papír se nečervená; červenat se (zrudnout) až po uši; červený jako pivoňka; červenat se jako mák; červenat se jako pivoňka; červenat se jako školák; polévala ho červená* (рум'янець від сорому, хвилювання).

За семантичним значенням їх ще можна зарахувати до групи «Негативні почуття» або символ роздратування, наприклад, *dráždit jako červený hadr býka; vidět červeně*. У чеських ФО червоний найчастіше порівнюють з кров'ю, вогнем, трояндами, маком. Цей колір символізує пожежу, вогонь: *červený kohout; posadit červeného kohouta na střechu; červený jako oheň*.

Ми перевірили у Чеському національному корпусі, з чим порівнюють червоний колір. У результаті ми отримали не лише стійкі словосполучення (фразеологізми), але й вільні словосполучення, такі як: *červený jako kalina, keř, hřebínek* та інші. Компаративні фразеологізми з компонентом «červený» містять порівняння із кров'ю (3), раком (2), калиною (1). Потрібно звернути уваги на те, що кількість отриманих результатів у Чеському національному корпусі на позначення «червоний, як» є значно меншою у порівнянні з позначеннями «білий, як» та «чорний, як» (див. табл. 7).

1	krev	3,00
2	symbol	2,00
3	rak	2,00
4	kluk	1,00
5	sherry	1,00
6	kalina	1,00
7	hřebínek	1,00
8	keř	1,00
9	řepa	1,00
10	třešnička	1,00
11	maso	1,00

Таблиця 7

Нас зацікавило, з чим найчастіше вживають порівняння «*červený jako...*» (Таблиця). Ми розділили результати власного дослідження на декілька семантичних груп. Дуже часто це порівняння вживають з

- 1) *obličej, tvář, nos*. Ми вже згадували вище, «червоний колір» дуже часто у складі чеських ФО означає сором'язливість або почервоніння від злості, люті. Червоний ніс означає холод.
- 2) *pusinka, rty*. Це порівняння вживається, оскільки губи мають червоне забарвлення. Жінки користуються червоними помадами.
- 3) *krev*. Порівняння з кров'ю є досить популярним у багатьох мовах, оскільки, червоний колір символізує кровопролиття, кров, втрати.
- 4) *víno*. У християнстві червоне вино символізує кров Ісуса Христа, також це символ жертвоприношення.

červený
Obličej, tvář, nos
Pusinka, rty
krev
víno

Таблиця 8

У чеській мові червоний колір позначають насамперед прикметником *červený*, але позначення *rudý* також виконує ту ж роль. До того ж це позначення має доволі високу частотність (таблиця).

**Psaný jazyk**

■ [1] *červený*  
■ [2] *rudý*

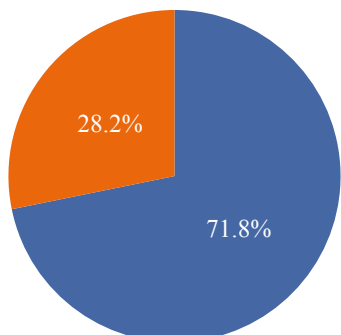


таблица 9

Ми перевірили у Чеському національному корпусі, з чим найчастіше порівнюють позначення *rudý jako* (таблиця). Найчастіше компаративні фразеологізми з компонентом «*rudý*» містять порівняння із раком (20), символом (кров'ю), помідором (7), редискою (2). Кількість результатів є вищою, ніж у запиті *červený jako*. Отже, позначення *rudý* для порівняння зі згаданими вище іменниками вживається у чеській мові частіше.

1	rak	20,00
2	krev	9,00
3	rajče	7,00
4	ředkvička	2,00

Таблиця 10

### 3.5. Фразеологізми з компонентом на позначення жовтого кольору

Жовтий колір (*žlutý*) - Словник літературної чеської мови подає таке значення до слова «жовтий– той, що має колір, як жовток, як кульбаба, як сірка.» [Slovník spisovné češtiny] (Переклад – А.Ш.) Жовтий (*žlutý*) - символ тепла, радощів і поваги. Це – колір золота і стиглого колоса, через які він уособлює сонячне світло. Також зазвичай вважають, що основним джерелом цього кольору в природі є сонце, хоча воно не є безпосередньо жовтим. Незважаючи на це, сонце традиційно зображують жовтим. Радісні асоціації від жовтого кольору ймовірно походять звідси [Irena Vaňková, 2005, с.225]. І як ми вже згадували вище, жовтий зараховують до категорії барвистості. Ця категорія

загалом пов'язана з життям, здоров'ям, багатством, щастям, красою, привабливістю, коханням, молодістю. Ще один предмет, від якого жовтий перейняв позитивні асоціації – золото, один із найрідкісніших, найбагородніших та найвідоміших дорогоцінних металів. У чеській та українській мові прикметники жовтий та золотий деколи взаємозамінюються. Золотий колір може позначати відтінок жовтого: золоте сонце, золотий пісок, золоте волосся.

Він може мати і суперечливе значення– це колір опалого листа та достиглих хлібів, що означає завершення, кінець, а інколи і загибель. Стихія кольору – вогонь, як кольору Сонця і золота і разом з тим земля, як основа стиглих хлібів. У чеських фразеологізмах для вираження яскраво-жовтого кольору використовують порівняння з лимонами, соломою: *žlutý jako citron; žlutý jako šafrán; vlasy žluté jako sláma; žlutý tekutý chléb z Plzně*. Останнім фразеологізмом описують пиво. До речі, у чеській мові ФО «жовта преса», що означає реакційну, неправдиву та бульварну пресу, вживається без компонента кольору: *zaprodaný tisk*.

*Má ještě žluté u zobáčku* цим фразеологізмом описують відсутність досвіду у людини, юність. *Žluté plemeno* – застаріла назва монголоїдної раси. *Žluté nebezpečí* – небезпека європейській культурі з боку жовтої раси. За допомогою ФО з компонентом жовтого кольору описують погане самопочуття: *být žlutý jako šafrán, žlutá zimnice* (жовта лихорадка).

Ми переглянули у Чеському національному корпусі, з чим порівнюють позначення *žlutý jako* (Таблиця). У результаті ми отримали не лише стійкі словосполучення (фразеологізми), але й вільні словосполучення, такі як: *žlutý jako vosk, ret, míza* та інші. Компаративні фразеологізми з компонентом «*žlutý*» містять порівняння із кульбабою (1), сонцем (1).

1	pampeliška	1,00
2	vosk	1,00
3	ret	1,00
4	nežit	1,00
5	míza	1,00
6	moč	1,00
7	žluč	1,00
8	hořčice	1,00
9	barva	1,00
10	slunce	1,00

Таблиця 11

За аналогією, як і з попередніми кольорами, ми проаналізували, з чим найчастіше вживають порівняння «*žlutý jako...*» (див. табл. 12). Ми розділили результати власного дослідження на декілька семантичних груп. Дуже часто це порівняння вживають з

1. *Tělo, tvář, uši*. За допомогою жовтого кольору описано колір шкіри (жовтошкірі) або ж погане самопочуття.
2. *Vlasy. vlasy žluté jako sláma*.
3. *Světlo*. На нашу думку, це пов'язано з тим, що Сонце жовтого кольору і вважається, що проміння та світло теж жовте.

žlutý
tělo, tvář
vlasy
světlo

Таблиця 12

### 3.6. Фразеологізми з компонентом на позначення зеленого кольору

Зелений колір (*zelený*). Словник літературної чеської мови подає таке значення слова «зелений– той, що має колір, як свіжа зелена трава, хвоя». [Slovník spisovné češtiny]. (Переклад – А.Ш.) Зелений колір людини оточує його з давніх-давен, ми його зустрічаємо повсюдно в природі, зеленим є дерева та кущі, трави та луки. У теорії Б. Берліна і П. Кея назви зеленого і жовтого з'являються в мові на третьому етапі в будь-якому порядку, тобто як четвертий або п'ятий в ієрархії після білого, чорного і червоного [Berlin, Kay 1969]. Незважаючи на те, що зелений – хроматичний колір, Ірена Ванькова вважає, що

зелений знаходиться на периферії двох категорій: барвистості та безбарвності [Irena Vaňková, 2005]. Зелений – символ природи і молодості; він – «міст» між двома протилежними кольорами веселкового спектру -гарячим червоним і холодним синім. А тому виступає кольором надії на злагоду, мир і спокій. Однак його перебування на межі протилежних кольорів свідчить також і про його недовершеність. «Зелений колір – це насамперед колір рослинності, свіжої трави та листя, а коли ми говоримо про зелену пору року, то говоримо про весну» [Vaňková 2005: 218]. Саме тому у фразеологізмах зелений часто порівнюють з травою: *zelený trávník; zelený jako brčál*. Ним також описують фізичний стан людини в негативному значенні: *zezelenat / zelenat závistí*. Зелений означає можливість, дозвіл на щось (переважно стосується транспорту): *zelená cesta; dát zelenou*. Хміль у чеських ФО називають *zelené zlato*, українського відповідника немає. Зелений колір є символом життя, вічності, молодості, недосвідченості: *věčně zelené písňě; (vyrůst) na zelené louce*. Зелений у чеських фразеологізмах також використовують для вираження ступеня порівняння: *lže, až hory zelenají; pije, až hory zelenají* - тобто дуже багато.

Ми переглянули у Чеському національному корпусі з чим порівнюють позначення *zelený jako* (Таблиця 13). У результаті ми отримали не лише стійкі словосполучення (фразеологізми), але й вільні словосполучення, такі як: *zelený jako tráva, moře, předkrm, barva* та інші. Компаративні фразеологізми з компонентом «*zelený*» містять порівняння із травою (4), смарагдом (1).

1	tráva	4,00
2	moře	3,00
3	předkrm	1,00
4	barva	1,00
5	sedma	1,00
6	list	1,00
7	smaragd	1,00
8	trávník	1,00
9	vltavín	1,00
10	skokan	1,00
11	plamen	1,00
12	jaro	1,00

Таблиця 13

За аналогією, як і з попередніми кольорами, ми проаналізували, з чим найчастіше вживається ціле порівняння «*zelený jako...*», до чого воно належить (Таблиця). Ми розділили результати власного дослідження на декілька семантичних груп. Отже, дуже часто це порівняння стосується:

- 1) *Oči*. Очі дуже часто порівнюють з чимось зеленим.
- 2) *Voda*. Вода на другому місці, тобто зелений колір води теж часто використовують для порівняння з травою і т.д.
- 3) *Krajina*. Місцевість, ландшафти.
- 4) *Oďag*.

Zelený
oči
voda
krajina
šaty

Таблиця 14

### 3.7. Фразеологізми з компонентом на позначення синього кольору

Синій колір (*modrý*). Словник літературної чеської мови подає таке значення до слова «синій – який має колір, як чисте небо, кольору незабудок» [Slovník spisovné češtiny], (Переклад наш – А. Ш.). Чеське позначення *modrý* має два відповідники в українській мові: – синій для темного відтунку та голубий – для світло-синього. Згідно з теорією Б. Берліна та П. Кея, це п'ятий колір, який отримує мова, тоді, коли вже має позначення чорного, білого, червоного, зеленого та жовтого [Berlin, Kay 1969].

Й. В. Гете вважав, що синій колір, як і жовтий, є основним, як зимовий. Він пасивний, нічний, викликає відчуття холоду, нагадує тінь. Синій, на його думку, «нічого не дратує», він холодний, віддаляється, це сумне світло, що викликає сумний настрій, це колір занурення, спокою та наполегливості [Гете 2019, с.41–42]. У чеській картині світу синій колір «нагадує нам небо, повітря, холод, відстань – а також духовність» [Vaňková 2005: с.207].

У чеських фразеологізмах синій колір переважно символізує ідилію, щастя: *modrý šperk; snést modré jako nebe; modrý pták; modrý sen. Slíbit, udělat, vykonat pro někoho modré z nebe* – традиційно вважають чимось приємним, сприятливим. Синій колір тут має позитивну символіку, вжитий не у переносному сенсі. Фраза стосується неба і його блакитного кольору, тому воно має буквальне значення. Небо сприймають як щось прекрасне, чисте, пов'язане з божеством.

Синій колір асоціюється з інтелектуальною діяльністю, спокійними роздумами, аристократичним походженням: *modrá krev*. Ця широко відома фраза, її значення пов'язане з вірою в те, що у людей з вищих кіл кров не червона, а блакитна, що укорінено століттями. В інших мовах також асоціюють аристократичну кров із блакитним кольором. У чеських ФО синій порівнюють з кольором неба, квітів: *modrý šperk; modré jako nebe; modrý jako čekanka; nebe je modré jako chrpy; mít oči modré jako čekanku; mít oči modré jako chrpy. Modrá armáda* – колір військової форми (наприклад, залізничники). Колір у цьому випадку походить від кольору залізничної форми, яка справді є синьою. Семантичної трансформації тут зазнав термін армія, що стосується залізничників у цілому. *Modrá planeta* – планета Земля, *modrá punčocha* – так називають суху, черству жінку, що втратила чарівність, цілком віддалася науковим інтересам, *modrá skříňka* – телевізор.

Якщо йдеться про колір обличчя людини через переживання негативних емоцій, то тут також задіяна метонімія *mít modrou tvář, modrý zlostí, být modrý*.

Ми переглянули у Чеському національному корпусі, з чим порівнюють позначення *modrý jako* (див. табл. 15). У результаті ми отримали не лише стійкі словосполучення (фразеологізми), але й вільні словосполучення, такі як: *modrý jako nebe, obloha, šmolka, oko*, та інші. Компаративні фразеологізми з компонентом «*modrý*» містять порівняння із небом (10), незабудкою (1).

1	nebe	10,00
2	obloha	6,00
3	moře	5,00
4	šmolka	3,00
5	oko	2,00
6	chrpa	2,00
7	voda	2,00
8	pomněnka	1,00
9	lastura	1,00

Таблиця 15

За аналогією, як і з попередніми кольорами, ми проаналізували, з чим найчастіше вживається порівняння «*modrý jako...*», до чого воно належить (див. табл. 16). Ми розділили результати власного дослідження на декілька семантичних груп. Отже, дуже часто це порівняння вживається з

- 1) *Oči*. Саме очі дуже часто порівнюють з кольором неба, квітів і т.д.
- 2) *Šaty*.
- 3) *Obloha, nebe*.
- 4) *Safír*. Цей дорогоцінний камінь теж дуже часто порівнюють з чимось синім.

modrý
oči
šaty
obloha, nebe
seřiry

Таблиця 16

### 3.8. Фразеологізми з компонентом на позначення рожевого кольору

Рожевий (*ruřový*). Словник літературної чеської мови подає таке значення до слова «рожевий – колір троянди, блідо червоний» [Slovník spisovné čeřtiny], (Переклад – А.Ш.). Рожевий колір об'єднує пристрасть і чистоту. Цей колір асоціюється з романтикою, свіжістю, витонченістю і ніжністю.

У рамках психолінгвістичного дослідження російська дослідниця Р. Фрумкіна попросила носіїв російської мови пояснити, що означає термін «рожевий». Відповіді висловлювали думку, що це дуже світло-червоний колір, цілком світлий, але досить яскравий, схожий на червоний. [Фрумкіна 1984: 30]. На думку Р. Фрумкіної, такий опис відображає інтуїтивну належність

прикметника «рожевий» до термінів червоний і світлий. Рожевий колір у чеській картині світу пов'язаний із зовнішнім виглядом здорового людського тіла, особливо молодих дівчат і дітей; у цьому сенсі це «гарний колір» [Vaňková 2005: 204, 210] Наприклад, *být růžový jako selátko; vyspat se do růžova* — добре виспатись.

У фразеологізмах його значення пов'язують з оптимізмом, з ідеалізацією чогось: *malovat na růžovo; růžové naděje; dívat se růžovými brýlemi; vidět růžově*;

Ми переглянули у Чеському національному корпусі, з чим порівнюють позначення *růžový jako* (див. табл. 17). У результаті ми отримали не лише стійкі словосполучення (фразеологізми), але й вільні словосполучення, такі як: *růžový jako pivoňka, muchomůrek* та інші. Компаративні фразеологізми з компонентом «*růžový*» містять порівняння із рум'янцем (1) та шкірою (1). Даних у Чеському національному корпусі про цей колір дуже мало.

1	tvářenka	1,00
2	pivoňka	1,00
3	čelenka	1,00
4	kůže	1,00
5	muchomůr	1,00
6	prasátko	1,00
7	lalůček	1,00
8	gerbera	1,00
9	dortík	1,00
10	jahoda	1,00

Таблиця 17

За аналогією, як і з попередніми кольорами, ми проаналізували, з чим найчастіше вживається ціле порівняння «*růžový jako...*», до чого воно належить (див. табл.18). Ми розділили результати власного дослідження на декілька семантичних груп. Отже, дуже часто це порівняння вживається з

- 1) *Pokožka*. Як і назви інших кольорів, проаналізованих у попередніх розділах, рожевий також стає компонентом конструкцій, які використовуються в контексті кольору обличчя людини: *mít pokožku, tvář jako*, але у цьому випадку йдеться про інше значення, про здоровий вигляд людини.
- 2) *Květiny*. Для позначення «рожевий» переважають порівняння, пов'язані з рослинами, наприклад, цвіт яблуні, назви квітів, тощо.

- 3) *Šaty*. Стосується фізичного вигляду.
- 4) *Krab*. Пов'язано з фізичним кольором крабів та іншої червоної риби, наприклад, лосося.

růžový
pokožka, kůže, rty
šaty
květiny
krab

Таблиця 18

У теорії Б. Берліна і П. Кей [Berlin, Kay 1969] рожевий колір так само, як сірий, оранжевий і фіолетовий зараховують до тих, які у мові з'являється найпізніше, Відповідно до цього найменування «рожевий» має одну з найнижчих частот у фразеології з усіх назв кольорів, обраних для нашого дослідження.

### 3.9. Фразеологізми з компонентом на позначення сірого кольору

Сірий колір (*šedá barva*). Словник літературної чеської мови подає таке значення до слова «сірий – той, що має колір попелу» [Slovník spisovné češtiny], (Переклад – А.Ш.). Сірий колір разом із чорним і білим утворюють коло ахроматичних, тобто «неколірних» кольорів. Зазвичай вважається змішаним кольором, який перебуває між білим і чорним за колірною гамою. З фізичного погляду, однак, він утворюється шляхом змішування інших кольорів: червоного, зеленого і синього (в однакових пропорціях). Р. Токарський пише про це, що він досить безбарвний у порівнянні з усіма іншими основними кольорами [Токарський 1995, с.57], а тому є загальним символом буденності. Він посилається на В. Кандинського, відомого живописця і теоретика мистецтва, на думку якого в сірості ховається безнадійна нерухомість (чим темніший сірий, тим відчайдушніші його асоціації), бо білий — символ радісної, досконалої чистоти, чорний — це символ смутку і смерті. і, змішавши ці кольори між ними, ми отримуємо рівновагу у вигляді сірого.

Фразеологізми з цим компонентом означають у першу чергу бідність. у минулому бідні люди одягалися в сіре, тоді як для панівного класу характерні були золотий і фіолетовий колір. Крім того, це також асоціюється, наприклад, із посередністю, смутком та одноманітністю людського життя. У чеській мові є два позначення – *šedý/šedivý*. В одних контекстах вони взаємозамінні, а в інших - ні.

I. Ванькова розглядає сірий колір у чеській картині світу як семантичний контраст поняттю «колір», тобто прототип безбарвності. [Irena Vaňková, 2005, с. 200]. На відміну від кольору, який зазвичай концептуалізується позитивно (викликає асоціації зі світлом і красою, щастям, різноманітністю життя, багатством, веселощами тощо), то сірий означає потворність, тягар повсякденного життя, бідність, смуток, нудьгу, млявість, огиду, одноманітність і відсутність стимулів [Vaňková 2005: с.200]. Крім того, у контексті забарвлення обличчя людини сірий колір вказує на поганий фізичний стан, виражену блідість (прикметник *šedý/šedivý* виражає більш інтенсивну блідість, ніж *bílý* і *zelený*) [Vaňková 2005: 200].

Згідно з первісною версією ієрархії Б. Берліна та П. Кає назва «сірий» з'являється в мові в самому кінці спільно із позначеннями рожевого, фіолетового та оранжевого кольору. [Berlin, Kay 1969]. Проте аналіз поширення у фразеологізмах показав, що за частотою вони займають вищу позицію, ніж назви жовтого та рожевого: *šedý jako zoufalství, šedivá jako můra, šedé prachem, šedivá hrůzou, šedý únavou / vyčerpáním / nudou / bolestí, někdo je šedý, mít šedivou tvář*.

У чеських фразеологізмах із компонентом сірий найчастішим є значення, пов'язане з напівлегальним статусом певних речей. (*šedá ekonomika, šedá zóna, šedý export*), який доповнює семантичну шкалу *bílý* (,legální‘) – *šedý* (,pololegální‘) – *černý* (,nelegální‘). Фразеологізм *šedá zóna* — як ознака межі між легальним і незаконним. Сіру зону, ймовірно, можна розглядати також як щось невирішене, що не є ні білим, ні чорним. Так само, фразеологізм *šedé časy* творить антонім до фразеологізму *bílé časy* і означає нещасливий період, погані часи. Це підтверджує думку Р. Токарського та А. Вежбіцької про те, що сірий у мові концептуалізується як менш інтенсивний чорний.

Семантика сірого найменування в чеській фразеології виявляється переважно негативною. Його можна сприймати як проекцію образу сірості, буденності в чеській, який мислиться, як (затінення, напівприховування): *šedá zóna, šedivá myš, šedivá osoba*. Прикметник *šedivý* є в більшою мірою, ніж *šedý* асоційований зі старінням. У його семантиці акцент є особливо на сивині як прояві старості. Також виявилось, що найменування *šedivý* на відміну від *šedý* з'являється у значенні «nudný, nezajímavý»: *šedivá teorie, šedivý život*.

Ми переглянули у Чеському національному корпусі, з чим порівнюють позначення *šedý jako* (див. табл.19). У результаті ми отримали не лише стійкі словосполучення (фразеологізми), але й вільні словосполучення, такі як: *šedý jako ocel, obloha, cín* та інші. Компаративні фразеологізми з компонентом «šedý» містять порівняння зі смертю (2) та трупом (1).

1	ocel	3,00
2	obloha	2,00
3	smrt	2,00
4	cín	2,00
5	studánka	1,00
6	mrtvola	1,00

Таблиця 19

За аналогією, як і з попередніми кольорами, ми проаналізували, з чим найчастіше вживається ціле порівняння «*šedý jako...*», до чого воно належить (див. табл. 10). Ми розділили результати власного дослідження на декілька семантичних груп. Отже, дуже часто це порівняння вживається з

- 1) *Oči*. Ми знайшли декілька прикладів, де очі порівнювали з предметами сірого кольору, наприклад: «*Jeho oči nejsou úplně černé , ale tmavě šedé jako ocel*», «*(...) oči jí potměly , až je měla šedé jako voda v jezeře*».
- 2) *Hlava*. Стосується старості, означає сиве волосся.
- 3) *Kůže*. Знову ж таки і назви інших кольорів, проаналізованих у попередніх розділах, сірий також стає компонентом конструкцій, які використовуються в контексті кольору шкіри, обличчя людини. У випадку з сірим кольором порівняння шкіри з чимось сірим означає смерть, наприклад: «*Já jen vím , že jste měla kůži šedou jako mrtvola*».

Šedý
Oči
Hlava
Kůže

Таблиця 20

Оскільки, як ми вже згадували вище, у чеській мові існує два позначення для сірого кольору: *šedý* та *šedivý*, то ми переглянули у Чеському національному корпусі, з чим порівнюють позначення *šedivý jako* (див. табл. 21). У результаті ми отримали не лише стійкі словосполучення (фразеологізми), але й вільні словосполучення, такі як: *šedivý jako město, břídlice, maska, mlha, zed'* і так далі. Компаративні фразеологізми з компонентом «*šedivý*» містять порівняння із обличчям (1), шкірою (1) та мишею (1).

1	tvář	1,00
2	kůže	1,00
3	město	1,00
4	břídlice	1,00
5	vousy	1,00
6	maska	1,00
7	mlha	1,00
8	zed'	1,00
9	beton	1,00
10	moře	1,00
11	bláto	1,00
12	nebe	1,00
13	popel	1,00
14	myš	1,00

Таблиця 21

### 3.10. Визначення прототипів основних кольорів у компаративних фразеологізмах

Для того, щоб визначити прототип основних кольорів у компаративних фразеологізмах, ми уклали питальник та провели анкетування серед 15 носіїв чеської мови. В опитуванні брали участь студенти Бізнес-академії у місті Брно (середнє професійне училище) віком від 17 до 19 років.

Приклад анкети чеською мовою:

Studuji obor Český jazyk a literatura na Lvovské národní univerzitě a tématem mé magisterské práce jsou frazeologizmy s komponentem barvy v českém jazyce. Pomocí empirické sondy budu zkoumat co je prototypem základních barev (prototyp – nejtypičtější představitel) v komparativních frazémeh.

#### INSTRUKCE K VYPLNĚNÍ DOTAZNÍKU

Tento dotazník je zcela anonymní, a proto vás žádám abyste při vyplňování tohoto dotazníku využívali pouze své znalosti a nikoliv pomoc jakýchkoliv dalších zdrojů informací (internet, třetí osoba,...). Svě odpovědi můžete libovolně rozvinout dle vlastní potřeby. Vyjádřete to, co vás po přečtení daného frazeologismu napadne. Tento dotazník je stěžejním podkladem pro mou práci, proto vás prosím, abyste jeho vyplňování nebrali na lehkou váhu.

#### ZÁKLADNÍ INFORMACE

Jméno a příjmení:

Vaše mateřština:

Pohlaví:

Věk:

Místo a země narození:

Prodlužte větu

1. Černý jako...
2. Bílý jako...
3. Červený jako...
4. Žlutý jako...
5. Zelený jako...
6. Modrý jako...
7. Ružový jako...
8. Šedivý/šedý jako...

Результати дослідження показали:

Найчастіші відповіді:

- 1) *Bílý jako sníh (11), světlo (4).*

- 2) *Černý jako uhlí (9), tma (3), noc (2), havran (1).*
- 3) *Červený jako krev (11), víno (2), jablko (2).*
- 4) *Žlutý jako slunce (13), sluneční paprsek (1), kanárek (1).*
- 5) *Zelený jako tráva (12), jablko (3).*
- 6) *Modrý jako nebe (7), obloha (6), oceán (2).*
- 7) *Růžový jako prasátko (9), květina (6).*
- 8) *Šedivý/šedý jako myš (7), vlk (5), kamen (3).*

Прототипом білого кольору у складі компаративних фразеологізмів у Чеському національному корпусі є стіна (див. вище табл. 3), однак, наше емпіричне дослідження показало інший результат. Найчастіше опитувані порівнюють білий зі снігом (11 з 15 опитаних), решта (4 опитаних) білий колір порівняли зі світлом.

Прототипом чорного кольору у складі компаративних фразеологізмів у Чеському національному корпусі є вугілля (див. вище табл. 5 ). Такий же результат ми отримали у ході нашого емпіричного дослідження: 9 опитаних порівняли чорний колір з вугіллям, 3 з темнотою, 2 з ніччю та 1 опитуваний з вороною.

Прототипом червоного кольору у складі компаративних фразеологізмів у Чеському національному корпусі є кров (див. вище табл. 7). Такий же результат ми отримали у процесі нашого емпіричного дослідження: 11 опитаних порівняли червоний колір з *кров'ю*, 2 з вином, 2 з яблуком.

Ми не змогли визначати, що є прототипом жовтого кольору у складі компаративних фразеологізмів у Чеському національному корпусі, оскільки для цього кольору низька частота результатів (кожне слово зустрічається лише 1 раз). У ході нашого емпіричного дослідження ми отримали такий результат: 13 опитаних порівняли жовтий колір із сонцем, 1 з сонячним промінням та 1 з канаркою.

Прототипом зеленого кольору у складі компаративних фразеологізмів у Чеському національному корпусі є трава, однак частота результатів є теж досить

низькою (4). У процесі нашого опитування ми отримали такий результат: 12 опитаних порівняли зелений колір з травою, 3 з яблуком.

Прототипом синього кольору у складі компаративних фразеологізмів у Чеському національному корпусі є небо. У процесі нашого опитування ми отримали такий результат: 7 опитаних порівняли синій колір з небом і використали для цього слово *nebe*, 6 теж порівняли із небом, але скористалися синонімом *obloha* та 2 опитаних порівняли синій з океаном.

Як і у випадку з жовтим кольором, ми не можемо визначити прототип рожевого кольору, оскільки цей колір має низьку частотність результатів у Чеському національному корпусі. У процесі нашого опитування ми отримали такий результат: 9 опитуваних порівняли рожевий колір з поросям, а решта опитуваних - (6) з квіткою.

Прототипом сірого кольору у складі компаративних фразеологізмів у Чеському національному корпусі є сталь, однак, у цьому випадку ми не можемо бути об'єктивними, бо цей колір має низьку частотність результатів (3). У процесі нашого опитування ми отримали такий результат: 7 опитаних порівняли сірий колір з мишею, 5 з вовком, 3 з каменем.

Ми усвідомлюємо, що результати запропонованої нами анкети з огляду на невелику кількість опитаних не є остаточними та до кінця вірогідними. Однак, на нашу думку, анкета дасть змогу сформуванню вірогідніші висновки про прототипи кольорів у складі компаративних фразеологізмів. Процес визначення прототипів обраних найменувань не обмежується лише емпіричним дослідженням та корпусних даних, враховуються також словники. Після узагальнення, обробки та аналізу інформації ми спробували визначити один або кілька основних прототипів для кожного найменування кольору та сформували таблицю.

Bílý	Stěna – корпус, sníг – опитування та словник SSČ
Černý	Uhel – корпус, опитування та словник SSČ
Červený	Krev – корпус, опитування та словник SSČ
Žlutý	Slunce – опитування, žloutek, květ rampelišky, síra – словник SSČ
Zelený	Tráva – корпус, опитування та словник SSČ
Modrý	Nebe – корпус, опитування та словник SSČ
Růžový	Prasátko – опитування, růže – словник
Šedivý/šedý	Myš – опитування, popel –словник SSČ

Таблиця 22

Отже, можемо зробити висновок, що у компаративних фразеологізмах найчастіше використовуються універсальні зображення або моделі, доступні всім людям (до таких моделей належать вогонь, сонце, небо, земля, день і ніч) і що інформація про прототип зазвичай фіксується в основному значенні слова, зазначеному в ключовому слові як перше з кількох інших у словниках. Наприклад, у білого, чорного, червоного, зеленого, синього кольорів ці прототипи збігаються з результатом нашого дослідження та з даними, отриманими в Чеському національному корпусі.

## ВИСНОВКИ

Магістерська роботи присвячена фразеологізмам на позначення кольору у чеській мові. Для пошуку фразеологізму, окрім фразеологічних словників, ми скористалися мовними корпусами, зокрема SYN2020. Ми проаналізували семантику фразеологізмів, а також те, яку роль колір відіграє в загальному фразеологічному значенні. Колороніми активно використовують у фразеології. Колір є психологічним, емоційним, культурним аспектом, і за його допомогою ФО передає емоційний стан людини, її позитивні та негативні риси характеру, різні соціальні та культурні явища, а також менталітет того чи іншого народу.

Одним із основних завдань, які ми поставили перед дослідженням, було з'ясувати, наскільки ієрархія Берліна та Кея [Berlin, Kay 1969] збігається із системою найменувань кольорів у чеській мові. Ми дійшли висновку, що результати частоти вживання кольорів у чеській мові наступні: *Bílý* (22,65%), *černý* (22, 15%), *zelený* (13,36%) *červený* (11,56%,) *žlutý*, *modrý*, *hnědý*, *ružový*, *šedý*, *oranžový*, *fialový*, можемо сказати, що для сучасної чеської мови основними або ж найбільш уживаними кольорами є білий, чорний, зелений та червоний. На нашу думку, це пов'язано з тим, що на позначення червоного кольору у чеській мові існує 2 назви: *červený* та *rudý*. У теорії [Berlin, Kay 1969] рожевий, сірий, оранжевий і фіолетовий зараховують до тих, які у мові з'являються найпізніше. Частота поширення рожевого та жовтого кольорів має одну з найнижчих частот у фразеології з усіх назв кольорів, обраних для нашого дослідження. На нашу думку, це пов'язано з тим, що у чеській мові прикметники жовтий та золотий деколи взаємозамінюються. Золотий колір може позначати відтінок жовтого: *zlaté slunce*; *zlatá rybka*; *zlaté vlasy*. Також ми з'ясували, що у складі ФО чеської мови позначення *šedý* і *šedivý* мають значно вищу частоту, ніж очікується за згаданою вище ієрархією.

Наступне завдання, яке ми поставили перед дослідженням, було підтвердити або спростувати думку про те, чи кольори у складі чеських фразеологізмів можна поділити на дві категорії: барвистості та безбарвності. Як ми вже згадували у нашій праці, І. Ванькова до категорії барвистості включила

червоний, оранжевий, рожевий, жовтий колір. До безбарвності: сірий, чорний, білий, коричневий. Зелений, синій та фіолетовий стоять на периферії цих двох категорій [Irena Vaňková, 2005]. На основі аналізу семантики найменувань кольорів у складі ФО, наше дослідження, підтверджує, що категорія барвистості та колір загалом пов'язані з життям, здоров'ям, багатством, щастям, красою. А категорія безбарвності навпаки асоціюється з бідністю, нудьгою, хворобами, нездоровим виглядом, смутком, одноманіттям, страхом, смертю, і т.д. Незважаючи на те, що сам по собі білий колір зазвичай несе позитивне значення, дуже часто ФО з компонентом білого кольору використовують для того, щоб передати значення «хворобливий, пов'язаний зі смертю». За допомогою білого, блідого кольору вказується на погане самопочуття, зовнішній вигляд.

У Чеському національному корпусі (SYN 2020) за допомогою запиту: [lemma="barvy"][lemma="jako"][pos="N"] ми визначили компаративні фразеологізми на позначення кольору та з'ясували з чим найчастіше порівнюють основні кольоропозначення у чеській мові. Окрім цього, за допомогою корпусу ми визначили, з чим найчастіше вживається порівняння «barva jako...». Кожне таке порівняння, що має у своєму складі позначення кольору, може стосуватися кольору тіла людини, особливо обличчя та може характеризувати різні фізичні чи емоційні стани, переживання людини: *mít šedivou tvář; být růžový jako selátko; zelenat závistí.*

У магістерській роботі ми визначили прототипи основних кольорів у компаративних фразеологізмах. Для цілей дослідження ми уклали питальник та провели анкетування серед 15 носіїв чеської мови. Результат показав, що інформація про прототип зазвичай фіксується в основному значенні слова, зазначеному в ключовому слові як перше з кількох інших у словниках. Наприклад, у білого, чорного, червоного, зеленого, синього кольорів ці прототипи збігаються з результатом нашого дослідження та з даними, отриманими в Чеському національному корпусі. Оскільки сприйняття кольору досягається шляхом порівняння візуального сприйняття з деякими універсальними зображеннями або моделями, доступними всім людям (до таких

моделей належать вогонь, сонце, небо, земля, день і ніч), то саме ці моделі найчастіше використовуються у компаративних фразеологізмах. Мова відображає те, що відбувається не в мозку, а в нашій свідомості, яка формується під впливом культурного середовища.

Узагальнюючи наведені факти, можна констатувати наступне: набувши у процесі розвитку чеської мови глибинної символічної семантики, кольори є відзеркаленням мовної картини світу, через призму якої носії мови сприймають дійсність. Аналіз матеріалу чеської мови показав, що кольори bílý, černý, zelený, červený, žlutý, modrý, hnědý, růžový, šedý є основними кольоропозначеннями в чеській мові. Майже всі проаналізовані кольори характеризуються бінарністю значень, які широко представлені у мовній картині світу чеського народу фразеологізмами з позитивною та негативною конотацією. Ахроматичним кольорам властива більш чітка й однозначна семантика.

На нашу думку, фразеологізми на позначення кольору у чеській мові є, безумовно, плідним матеріалом для подальших лінгвістичних досліджень і заслуговують на більшу увагу.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова : фразеологія. – Харків : Видавництво при Харківському державному університеті видавничого об'єднання “Вища школа”, 1988. – 132 с.
2. Веклич Ю.І. Значення кольорів у культурах народів світу у контексті формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів початкової школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3170/1/Veklych\\_Y\\_PSP0\\_13\\_FLMD\\_PI.pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3170/1/Veklych_Y_PSP0_13_FLMD_PI.pdf) (дата звернення: 28.10.2021).
3. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – Київ : Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Гете В. Учение о цвете. – Москва : Азбука, 2019. – 256 с.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – Москва : Прогрес, 1984. – 396 с.
6. Демський М. Деривація фразем на базі слів та вільних синтаксичних конструкцій // Мовознавство. – 1981. – С. 37–45.
7. Долгова А.О. Грамматическая и лексико-семантическая структура устойчивых сравнений как класса фразеологических оборотов (на материале русского, английского и немецкого языков) : автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19. – Минск, 2007. – 22 с.
8. Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2010. – Вип. 4. – С. 20–25.
9. Комар Л. Фразеологія як наука та її предмет дослідження / Л. Комар // Молодь і ринок. – 2011. – № 3. – С. 128–132.
10. Мартінек С. Опозиція світлий-темний: до питання про універсальність мовної коцептуалізації // Записки з українського мовознавства : збірник наукових праць. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2019. – С. 168–175.

11. Медведєв Ф.П. Українська фразеологія. – Харків : Вища школа, 1978. – 232с.
12. Печенюк Т. Кольорознавство. – [Київ] : Грані-Т, [2009]. – 191 с.
13. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдуард Сепир; [пер. с англ. ; под ред. А. Е. Кибрика]. – Москва : Наука, 1993. – 656 с.
14. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 1. – Москва : Иностранная литература, 1960. – С. 45–178.
15. Фрумкина Р.М. Психололингвистика. – Москва : Академия, 2003. – 320 с.
16. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство. Аспекты психоллингвистического анализа. – Москва : Наука, 1984. – 175 с.
17. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1969. – 178 s.
18. Čermák F. Frazeologie a idiomatika česká a obecná. – Praha : Nakladatelství Karolinum, 2008. – 720 s.
19. De Valois R.L., Abramov I., Jacobs G.H. Analysis of response patterns of LGN cells // Journal of the Optical Society of America. – 1966. – 56 (7). – P. 966–977.
20. Filipec J. Česká frazeologie // Naše řeč. – 1984. – Roč. 67. – Č. 3. – S. 139–142.
21. Filipec J. Čermák F. Česká lexikologie. – Praha : Academia, 1985. – 281 s.
22. Hnátková M. Identifikace přísloví v korpusu // Jazyky a jazykověda / eds. Blatná R., Petkevič V. ; FF UK ; ÚČNK. – Praha, 2005. – S. 89–97.
23. Hnátková M. Značkování frazémů a idiomů v Českém národním korpusu s pomocí Slovníku české frazeologie a idiomatiky // Slovo a slovesnost. – 2002. – Roč. 63. – Č. 2. – S. 117–126.
24. Lada J. Ilustrovaná frazeologie. – Praha : Mladá fronta, 1971. – 121 s.
25. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. – Chicago ; London : University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
26. Lüscher M. The 4-Color Person. – New York : Simon and Schuster, 1979. – 192 p.

27. Mokienko V., Stěpanová L. Ruská frazeologie pro Čechy. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. – 259 s.
28. Pleskalová, J. Vývoj spisovné češtiny / Jana Pleskalová // Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky / eds. Petr Karlík, Marie Krčmová, Jana Pleskalová, Radoslav Večerka. – Praha : Academia, 2007. – S. 473–498.
29. Rosch E. Principles of Categorization // Cognition and categorization / Eds. E. Rosch, B.B. Lloyd. – Hillsdale ; New York : Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 27–48.
30. Schmiedtová V. Čeština, jak ji neznáte kniha. – Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2010. – 205 s.
31. Schmiedtová V., Schmiedtová B. Určení jazykové základovosti barev v Českém národním korpusu // Korpusová lingvistika. Stav a modelové přístupy. – Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. – S. 285–313.
32. Vaňková I. Kapitoly o barvách / Irena Vaňková // Co na srdci, to na jazyku / Iva Nebeská, Lucie Saicová Římalová, Jasňa Šlédrová, Irena Vaňková. – Praha : Karolinum, 2005. – S. 195–246.
33. Vaňková I. Vidět barvy // Souvislosti. – 2001. – Roč. 47. – Č. 1. – S. 131–143.
34. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1992. – 487 p.
35. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 1996. – 500 p.
36. Zaoralek J. Lidová rčení. – Praha : Aurora, 1996. – 741 s.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

37. Český národní korpus [Електронний ресурс] / Ústav Českého národního korpusu FF UK. – Режим доступу: <https://www.korpus.cz> (дати звернення 19.10.2021–10.11.2021).
38. Křen M., Cvrček V., Henyš J., Hnátková M., Jelínek T., Kocek J. Kovářiková D., Křivan J., Milička J., Petkevič V., Procházka P., Skoumalová H., Šindlerová J., Škrabal M. SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny [Електронний ресурс] / Ústav Českého národního korpusu FF UK. – Praha, 2020. – Режим доступу: <http://www.korpus.cz> (дати звернення 19.10.2021–10.11.2021).
39. Slovník české frazeologie a idiomatiky/ František Čermák a kol. – Praha : Leda, 2009. – Díl 1. Přirovnání. – 512 s.
40. Slovník české frazeologie a idiomatiky/ František Čermák a kol. – Praha : Leda, 2009. – Díl 2. Výrazy neslovesné. – 552 s.
41. Schmiedtová V. Červená a černá čísla [Електронний ресурс] // Radio Prague International. – 2006. – 5. listopadu // Режим доступу: <https://cesky.radio.cz/cervena-a-cerna-cisla-8614177> (дата звернення 25.10.2021).
42. Schmiedtová V. Černý [Електронний ресурс] // Radio Prague International. – 2002. – 6. dubna. – Режим доступу: <https://cesky.radio.cz/cerny-8061049> (дата звернення 25.10.2021).

## RESUMÉ

Předmětem zkoumání naší práce „Frazeologizmy v českém jazyce s komponentem k označení barvy“ je sémantická klasifikace českých frazeologizmů. Byly vybrány frazeologizmy, které obsahují následující slova: bílý, černý, červený, zelený, žlutý, modrý, růžový, šedý. Práce se skládá ze třech částí. V první části jsme se věnovaly hlavním přístupům ke klasifikaci barev v jazyce, určily jsme hlavní barvy v českém jazyce a poukázaly jsme na fenoménem barev v obrazu světa. Ve druhé části jsme věnovaly základním pojmům, které se k tématu vážou: frazém, idiom, idiomatika. Stručně jsme vymezily pojem „prototyp“ a „Český národní korpus“. V praktické části jsme se věnovaly analýze excerpovaných frazémů s komponentem barvy a určení prototypů základních barev v českém jazyce.

Pomocí korpusu SYN2020 jsme vyhledaly přirovnání: ["barva"]["jako"]["N"]. Následně jsme z dat manuálně vytrídily ta, která byla do další analýzy zahrnuta. Jazykové korpusy též posloužily jako nejspolehlivější zdroj při určování prototypu analyzovaných pojmenování. Ty jsme hledaly mezi kolokáty.

Myslíme si, že frazeologizmy v českém jazyce s komponentem k označení barvy jsou zajímavým materiálem pro další lingvistický výzkum a zaslouží si větší pozornost. Barvy, které v procesu vývoje češtiny získaly hlubokou symbolickou sémantiku, jsou odrazem jazykového obrazu světa. Zjistili jsme, že barvy: bílá, černá, zelená, červená, žlutá, modrá, hnědá, růžová, šedá jsou hlavními barevnými označeními v českém jazyce. Téměř všechny analyzované barvy se vyznačují binárními významy, které jsou v českém jazykovém obrazu světa široce zastoupeny frazeologizmy s pozitivními i negativními konotacemi. Achromatické barvy se vyznačují jednoznačnější sémantikou.